

3.6 РОЗВИТОК РИНКУ ХЛІБА

1. Стан розвитку хлібопекарської галузі в поєднанні із розвитком сировинної бази

Історичні та культурні особливості розвитку України обумовили значні обсяги споживання хлібних виробів. Хліб був і залишається одним з основних продуктів харчування пересічного українця. Він забезпечує більше 50% добової потреби в енергії і до 75% потреби в рослинному білку [1, с. 43].

Як стратегічно важливий товар хлібопекарська продукція враховується при визначенні майже всіх індикаторів продовольчої безпеки: добова енергетична цінність раціону; достатність запасів зерна у державних резервах свідчить про рівень забезпечення населення хлібопекарською продукцією; за економічною складовою хліб є найдоступнішим продуктом харчування; хліб відноситься до групи соціально значущих продуктів і входить до споживчого набору товарів (послуг) для розрахунку індексу споживчих цін (у ваговій структурі складає майже 9%). Отже, достатній рівень забезпечення населення хлібом і загалом продовольчими зерновими ресурсами є одним з вирішальних елементів продовольчої незалежності держави [2, с. 42].

Таким чином, хлібопекарська галузь є соціально-стратегічною галуззю, яка разом з виробництвом зерна, становить основу продовольчої безпеки України і потребує постійного моніторингу основних показників її діяльності та досконалого підбору методів регулювання та функціонування.

Хлібопекарська галузь відноситься до галузі харчової промисловості, яка характеризується відносною стабільністю та низьким ступенем ризику у функціонуванні. Зважаючи на те, що хліб відноситься до базових продуктів у споживчому кошику українців і є одним з основних продуктів харчування у соціально незахищених верств населення, тому велика частина хлібопекарської продукції підлягає державному регулюванню. І хоча споживання «соціальних» сортів хліба займає 50% ринку, розвиток ринку хлібопродуктів відбувається саме

за рахунок «елітних» сортів хліба та здобних виробів. Як зауважує Макух Т.О., українці, в силу особливостей свого менталітету, ще не розуміють, що хліб може бути дорогим продуктом і виступати, в певній мірі, делікатесом [3, с. 236].

Специфіка хлібопекарського ринку України полягає в тому, що він на 99,9% представлений продукцією вітчизняного виробництва. Національна хлібопекарська галузь працює в режимі натурального господарства: виробництво дорівнює споживанню. Хлібопекарська галузь є високо конкурентною: сьогодні в хлібопекарській галузі України працює близько 400 великих промислових хлібо заводів, які розташовані у містах і районних центрах і виготовляють - 72% хліба і хлібобулочних виробів хлібозаводи, близько 500 невеликих підприємства колишньої системи Укркоопспілки, які виготовляють 6% хліба та понад 1000 приватних та малих міні-пекарень, що випікають 20% хліба і хлібобулочних виробів [4].

Структура галузі склалася так, що в основному хлібобулочні підприємства обслуговують підприємства зони своєї локалізації. Найбільшими виробниками хлібу та хлібобулочних виробів в Україні є 6-7 підприємств, що контролюють майже половину ринку, кожна з яких концентрує виробничі потужності у певному регіоні. Так, однією з найбільших компаній є «Хліб Києва», яка займає 91% київського ринку і 13,5% – національного. Столичний ринок також наповнюється за рахунок продукції компаній «Хлібні інвестиції» (найрозгалуженіший холдинг, до складу якого входять заводи у багатьох обласних центрах), а також ЗАТ «Укрзернопром» (основні потужності зосереджено у північно-східному регіоні). Південь України охоплює холдинг «ТіС», західні області – ПАТ «Концерн«Хлібпром» (питома вага обох компаній на українському ринку складає близько 6%). Решта компаній (57% українського ринку) є досить дрібними та зосереджені на виробництві продукції для окремих населених пунктів або районів. До невеликих компаній належать такі підприємства, як ВАТ «Коровай» (близько 3% національного ринку), ТОВ «Агросервіс 2000» (2,9% ринку) тощо. Найбільші хлібозаводи займають, зазвичай, не більше ніж 3% ринку, що пов'язано з нетривалим терміном реалізації продукції, внаслідок чого

виробники можуть продавати хлібобулочні вироби тільки у своєму регіоні – географічне розширення реалізації збільшує транспортні витрати, а отже, і собівартість продукції, а також знижує якість продукції, що робить її менш конкурентоспроможною, порівняно з місцевою.

Ситуація за регіонами України щодо виробництва хлібопекарської продукції виглядає так: до областей – найбільших виробників хлібобулочних виробів – належать Донецька, Дніпропетровська та м. Київ, на середньому знаходяться Харківська, Одеська, Луганська, Запорізька та Вінницька області. Найменшу частку у загальному обсязі виробництва країни займають Закарпатська, Тернопільська, Чернівецька та Івано-Франківська області. Отже, за думкою Родченко В.Б., спостерігається чітка закономірність: регіони, де найбільші обсяги виробництва – це промислові центри з переважною часткою міського населення, тобто у цих областях хліб випікається майже на 100 відсотків промисловими підприємствами [5].

Розглядаючи статистичні дані останніх років можна сказати, що потужності підприємств із виробництва хліба та хлібобулочних виробів використовуються лише на 30-35% (крім м. Києва та окремих обласних хлібокомбінатів). Така ситуація, що склалася в хлібопекарській галузі, є результатом державного регулювання цін на основний продукт споживання українців. Відповідно до законодавства України державне регулювання цін на хліб та хлібобулочні вироби здійснюється шляхом встановлення фіксованих цін, граничних рівнів цін, граничних рівнів торговельних надбавок і постачальницько-збутових націнок, граничних нормативів рентабельності або шляхом запровадження обов'язкового декларування цін [6, 7]. Таким чином, важливим аспектом діяльності хлібопекарських підприємств є виробництво соціальних сортів хліба. У проекті Закону України "Про хлібопечення в Україні" соціальний хліб визначений як хліб, виготовлений із суміші борошна першого та другого ґатунку, дріжджів, солі та води, який виробляється в обсягах, визначених замовленнями обласних, районних, міських державних адміністрацій. Тобто це є хліб простої рецептури, який суттєво дешевший порівняно з іншими видами [8]. За результатами обстеження,

частка хліба простої рецептури (соціальних сортів) у загальному виробництві в Україні протягом останніх років складала не більше 30% і має тенденцію до зменшення.

Так, низка підприємств-виробників припинили виробництво хліба за простою рецептурою. Натомість здійснюється виробництво нових видів хліба з додаванням одного з компонентів – цукру, жиру та інших наповнювачів, ціни на які державному регулюванню не підлягають. Регулюючи ціни продажу продукту першої необхідності і, в той же час, встановлюючи для нього загальну ставку ПДВ, у нашій державі виробники фактично оплачують соціальний захист населення за власний рахунок. Ціни виробників відображають об'єктивне зростання виробничих витрат, яке не можна зупинити методами примусу [2, с. 45]. Якщо в таких умовах посилювати тиск на споживчі ціни, то через короткий проміжок часу така політика призведе до скороченням випуску продовольчих товарів (табл. 1), розорення великих підприємств, які повинні забезпечувати на загальнодержавному рівні продовольчу безпеку.

Як свідчать дані табл. 1 виробництво хліба та хлібобулочних виробів мало постійно зростаючі темпи падіння: у 2009 р. порівняно з 2008 р. зниження склало 7,6%. Починаючи з 2010 р. порівняно з попередніми періодами падіння склало 1,1%, у 2011 р. – 2,5%, у 2012 р. – 4,4%; у 2013 р. – 7,4% і у 2014 р. – 13,1%. При цьому в розрахунку на душу населення обсяг виробництва мало повільніші темпи падіння порівняно з попередніми роками: у 2009 р. – 7,5%; у 2010 р. – 0,8%; у 2011 р. – 2%; у 2012 р. – 4,2%; у 2013 р. – 7,4% та у 2014 р. – 8%. З іншого боку, фонд споживання хліба та хлібобулочних виробів знижувався ще меншими темпами, а в розрахунку на одну особу у 2012 та 2013 рр. порівняно з попередніми роками темпи падіння стабілізувалися і мали однакові значення (0,9%), а у 2014 р. фонд навіть отримав зростання порівняно з 2013 р. на 0,1%.

Така ситуація пов'язана зі скороченням споживання, демографічною ситуацією в країні, купівельною спроможністю населення, яка постійно знижується, зміною смаків споживчої аудиторії, воєнними діями на сході країни та

відсутністю даних з тимчасово окупованої території АР Крим, м. Севастополя та частини зони АТО.

Таблиця 1

**Показники виробництва і споживання хліба та хлібопродуктів
в Україні у 2008-2014 рр.**

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014 ¹
Виробництво хліба та хлібопродуктів, тис. т	1978	1828	1808	1763	1686	1561	1357
В розрахунку на душу населення, кг/рік	42,8	39,7	39,4	38,6	37,0	34,3	31,56
Фонд споживання, тис. т	5340,1	5145,1	5105,9	5046,8	4989,9	4933,2	4667,7
Споживання населенням на одну особу, кг/ рік	115,4	111,7	111,3	110,4	109,4	108,4	108,5
Виробництво основних видів хліба							
Хліб пшеничний, тис. т	1005,6	900,3	871,3	787,8	729,7	677,1	591,1
Хліб житній, тис. т	13,4	9,7	11,0	8,8	8,6	13,4	11,3
Хліб житньо-пшеничний і пшенично-житній, тис. т	555,6	543,6	541,1	518,8	488,2	456,9	410,4
Середні ціни виробників, грн. за 1 т							
Індекси цін виробників хліба та хлібопродуктів, % до попереднього року	127,6	109,5	109,4	113,5	105,2	104,7	113,6
хліба пшеничного	–	–	3187,0	3618,3	3924,7	4222,8	4702,3
хліба житнього	–	–	3530,7	4310,8	4557,6	4782,3	5539,6
хліба житньо-пшеничного і пшенично-житнього	–	–	3061,1	3599,7	3929,3	4189,4	4511,5
Середні ціни споживачів, грн. за кг							
Індекси споживчих цін, % до попереднього року	133,3	112,6	112,3	115,0	98,0	101,1	113,4
хліба пшеничного з борошна вищого гатунку	–	–	5,05	5,94	6,41	6,71	7,95
хліба житньо-пшеничного і житнього	3,33	3,94	4,34	5,28	5,34	5,46	6,98

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції
Джерело : [9, с. 8, 9, 36, 38; 10, с. 8, 9, 35, 37; 11, с. 60, 64, 157; 12, с. 37, 110-113; 13, с. 166]

Крім цього, невідповідність обсягу виробництва фонду споживання пояснюється збільшенням обсягів випікання хліба невеликими пекарнями, супер- та гіпермаркетами під власною маркою для можливості компенсації витрат і підвищення прибутковості виробничо-господарської діяльності.

Крім цього, в Україні немає єдиного механізму формування ціни на хліб,

тому в різних регіонах ціна може значно відрізнятись. Найдешевший хліб виробляють у м. Києві, де галузь датується з 2000 року. Також дотації отримують одеські хлібовиробники, але при цьому хлібні виробники у південному регіоні найдорожчі. У більшості областей виробники не отримують дотацій від муніципалітетів, але підписали меморандум про не підвищення цін на соціальні сорти хліба, притаманні для кожного регіону. Незважаючи на такі заходи, у 2014 р. відбувалося суттєве підвищення цін на хліб та хлібобулочні виробники, що було викликано збільшенням собівартості продукції, у т.ч. внаслідок зростання цін на енергоносії. Також суттєво зросли фінансові витрати та збільшилася заборгованість за кредитами, що залучалися для придбання імпортного обладнання, в результаті девальвації національної валюти.

Порівнюючи темпи зростання споживчих цін та цін виробників на основні сорти хлібу у 2010-2014 рр., було виявлено, що помірне зростання цін виробників на хліб пшеничний у 2011 р. порівняно з 2010 р. на 14%; у 2012 і 2013 рр. порівняно з попередніми роками на 8% та у 2014 р. порівняно з 2013 р. на 11% має достатньо сильний кореляційний зв'язок із змінами споживчих цін: у 2011 р. порівняно з 2010 р. – на 18%; у 2012 р. порівняно з 2011 р. – на 8%; у 2013 р. порівняно з 2012 р. на 5% і у 2014 р. порівняно з 2013 р. на 18% (коефіцієнт кореляції 0,93). Стосовно цін на хліб пшенично-житній та житньо-пшеничний тут зв'язок є не таким сильним (0,73) і відповідно коливання цін більш значимі: так у 2011 р. порівняно з 2010 р. зростання цін виробників та споживчих цін відповідно склало 20% і 22%; у 2012 р. порівняно з 2011 р. – 7% та 1%; у 2013 р. порівняно з 2012 р. – 6% та 2% і у 2014 р. порівняно з 2013 р. – 12% та 28%.

Загалом цінова ситуація на ринку хліба та хлібобулочних виробів протягом 2008-2014 рр. свідчить, що ціни виробників порівняно з цінами реалізації до 2011 р. мали нижчі темпи зростання на відміну від 2012-2014 рр., коли темпи зростання цін виробників були випереджаючими. Хоча, необхідно зауважити, що у 2014 р. темпи зростання цін виробників та споживачів мали практично одне значення.

Досліджуючи асортиментний склад хлібобулочних виробів можна сказа-

ти, що практично половина всього хліба, що виробляється в Україні, – пшеничний, частка житнього хліба – близько третини. Булочна продукція займає приблизно 1/6 ринку. Іншим видам продукції (хлібцям та ін.) залишається 4-5 %. При цьому, за рахунок появи нового виду виробів попит на традиційні марки хліба щороку зменшується приблизно на 5%. Однак, враховуючи відносно низьку вартість масових сортів хліба, традиційні види утримують безумовне лідерство в структурі виробництва хлібозаводів – 65-80 % [4].

Отже, якщо розглянути окремо темпи виробництва соціальних сортів хлібу, то під загальну динаміку підпадають хліб пшеничний та хліб житньо-пшеничний і пшенично-житній, хоча випереджаючи темпи зниження спостерігаються у виробництві хліба пшеничного, які більші і за темпи зростання цін споживачів, проте є меншими порівняно з темпами зростання цін виробників. Загалом у 2014 р. порівняно з 2008 р. обсяг виробництва скоротився майже на половину (41,3%), а ціни виробників порівняно з 2010 р. зросли на 47,5%.

Темпи зменшення обсягів виробництва хлібу житньо-пшеничного і пшенично-житнього не випереджають темпи зростання цін виробників за виключенням 2014 р., коли ціна підвищилась на 7,6%, а обсяги виробництва зменшилися на 10,2%. Загалом аналогічне зростання ціни виробників на даний вид хлібу порівняно з 2010 р. (на 47,4%) викликало падіння виробництва лише на 26,1%, практично вдвічі менше. Поступове зниження обсягів виробництва даних сортів хлібу пояснюється невідповідною ціновою політикою на ринку, яка регулювалась державою за допомогою стримування цін. Зовсім інша картина протягом 2008-2014 рр. спостерігалася у виробництві хліба житнього, ціна на який державою не регулюється, на фоні падіння обсягів протягом досліджуваного періоду у 2009 р. вироблено було даного виду хліба на 13,4% більше порівняно з 2008 р., а у 2013 р. у 1,5 рази більше порівняно з 2012 р. За рахунок таких коливань у виробництві за 2014 р. падіння обсягів виробленої продукції порівняно з 2008 р. склало лише 15,7%, причому зростання цін виробників у 2014 р. порівняно з 2010 р. склало найбільшу величину – майже 57%.

Випереджаючі в останні роки темпи зростання цін виробників поясню-

ється подорожчанням природного газу для промислових споживачів, зростанням тарифів на електроенергію, цін на допоміжну сировину, транспортних витрат, постійним підвищенням рівня мінімальної заробітної плати та збільшенням цін на основну сировину – борошно, внаслідок зміни цін на світовому ринку зерна.

У складі собівартості виробництва хліба та хлібобулочних виробів половину витрат формує борошно, крім цього значними є витрати на оплату праці (30%), витрати на газ для випікання (10%), а також інші витрати – олія, дріжджі, сіль, бензин тощо. Борошно є основним видом сировини для компаній хлібопекарської галузі. Низький врожай зернових може спричинити значне зростання цін на борошно та періодичний дефіцит окремих гатунків борошна на ринку (табл. 2). Українські виробники закупають борошно в інших областях України, а житнє борошно у білоруських виробників для стабільного забезпечення сировиною виробництва [14, с. 136]. Серед іншої сировини значущими є дріжджі, цукор, масло рослинне та маргарин. Всі види цієї сировини є на ринку у значній кількості постачальників.

Таблиця 2

Показники виробництва та реалізації борошна в Україні у 2008-2014 рр.

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014 ¹
Виробництво борошна пшеничного та пшенично-житнього, тис. т	3030	2734	2632	2596	2605	2565	2346
Середні ціни виробників, грн. за 1 т			1677,7	2203,6	2358,6	2507,3	2814,3
Індекси цін виробників, % до попереднього року	130,4	100,3	112,7	123,6	105,0	106,3	116,3
Середні споживчі ціни, грн. за 1 кг	3,09	3,2	3,5	4,41	4,31	4,61	5,46
Індекси споживчих цін, % до попереднього року	128,7	103,6	108,4	117,9	94,5	94,3	112,9

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції
Джерело : [9, с. 8, 9, 36, 38; 10, с. 8, 9, 35, 37; 11, с. 60, 64, 167; 12, с. 37, 115-116]

За даними табл. 2 можна визначити, що на відміну від виробництва хліба

та хлібобулочних виробів темпи зміни виробництва борошна до 2011 р. мали спадний сповільнений характер від 9,8% у 2009 р. порівняно з 2008 р. до 1,4% у 2011 р. порівняно з 2010 р., у 2012 р. порівняно з 2011 р. обсяги виробництва борошна збільшилися на 0,35%, а потім знов темпи зміни обсягів виробництва набули спадного характеру: у 2013 р. зниження склало 1,5%; у 2014 р. – 8,5%. Таке падіння відповідає тенденціям, які склалися у виробництві хліба та хлібопродуктів проте має більш уповільнений характер.

Також, необхідно зазначити, що темпи зростання цін виробників на виробництво борошна окрім 2009 р. перевищували темпи зростання споживчих цін, які навіть у 2012-2013 рр. мали спадний характер, і склали близько 6% порівняно з попередніми роками. Порівняльний аналіз споживчих цін на борошно та цін виробників за 2010-2014 рр. показав, на відміну від ситуації, що склалася на ринку хлібу, споживчі ціни на борошно перевищували ціни виробників у зазначений період майже у два рази (від 1,83 рази у 2012-2013 рр.; в 1,94 рази у 2014 р. і більше аніж у два рази у 2010-2011 рр.). Отже, виробники борошна знаходяться у більш вигідній ситуації аніж виробники хлібу та хлібопродуктів.

Для компенсування витрат на виробництво соціальних сортів хліба на хлібопекарські підприємства постачається борошно з державних ресурсів. Постачання борошна хлібопекарським підприємствам здійснюється виключно для випікання хліба та хлібобулочних виробів простої рецептури. Постачання з Аграрного фонду борошна на хлібопекарські підприємства за ціною нижчою за ринкову дозволило цим підприємствам задовольнити попит українців на сорти хліба масового вжитку за доступними цінами. Це дозволяє підтримувати показники споживання хліба та хлібопродуктів населенням України відповідно до зазначених норм продовольчої безпеки.

Однак інтервенції борошна з Аграрного фонду у 2012 р., як і в попередньому 2011 р., не виконували стабілізуючої ролі на ринку хліба, оскільки не відповідали потребам підприємств, що становлять близько 100 тис. т на місяць. У 2013 р. з метою недопущення цінових коливань на ринку хліба та хлібобулочних виробів ПАТ "Аграрний фонд" продовжував здійснювати переробку зерна

для забезпечення хлібопекарських підприємств борошном, якого за вісім місяців 2013 р. на 54 переробних підприємствах було вироблено 205 тис. т [15]. І майже 200 тис. т борошна для виготовлення соціальних сортів хліба поставлено на хлібопекарські підприємства. Реалізація борошна відбувалася за фіксованими цінами в межах заявок обласних державних адміністрацій виключно хлібопекарським підприємствам для виробництва хліба масового вжитку. При цьому його ціна у 2013 р. для пекарів залишалась незмінною порівняно з 2012 р. та меншою за ринкову. Протягом 2013 р. Аграрний фонд постачав борошно на хлібопекарські підприємства за ціною в середньому на 10 % нижчою, ніж ринкова [16, с. 82]. У 2014 р. Аграрним фондом за ціною 2012 р. було продано на 22,5% борошна більше аніж у 2013 р.

Структура ціни на борошно: сировина – 86-90%, матеріали – 1,4-2,2%; паливо та електроенергія – 1,6-3,5%; амортизація – 1-2%; загальновиробничі витрати – 3-5%, інші виробничі витрати – 1%; адміністративні витрати – 0,5-1,5%; витрати на збут – 0,7-1%; повна собівартість – 100%; рентабельність – 1-10%. Отже, ціна на борошно безпосередньо залежить від ціни на зерно.

У 2014 р. в Україні, було зібрано досить високий врожай зернових – 60 млн. т (табл. 3). Проте, частка важливих для хлібопекарської галузі культур – пшениці і жита протягом останніх 5-10 років залишається невисокою: близько 20 млн. т пшениці і 450-500 тис. т жита. Потреби хлібопекарської галузі України складають орієнтовно – 4-4,5 млн. тонн продовольчої пшениці 2-3 класу [17, с. 15]. Разом з тим, велику кількість зернових Україна експортує і, при відсутності суворого контролю з боку держави, може виникнути ризикова ситуація із забезпеченням внутрішнього ринку [18, с. 34].

Як свідчать дані табл. 3 посівна площа, що відводиться під зерно та зернобобові культури в Україні складала протягом 2008-2014 рр. близько 55-58% від усіх земельних угідь, за виключенням 2014 р., в якому були не враховані посівні площі тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції. При цьому близько 40% цих земельних угідь використовувалися під посіви пшениці

та жита.

Таблиця 3

Основні показники вирощування та реалізації пшениці і жита, включаючи продукти переробки зерна в перерахунку на зерно

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014 ¹
Посівна площа під зерно та зернобобові культури, %	57,6	58,7	56	56,8	55,6	57,2	54,3
З них пшениця, жито	48,5	46,3	44,7	44,9	39,3	43	42,1
Площа, з якої зібрано врожай млн. га	15,4	15,5	14,6	15,3	14,8	15,8	14,6
Урожайність, ц з 1 га	34,6	29,8	26,9	37	31,2	39,9	43,7
Виробництво пшениці та жита, млн. т	26,9	21,0	17,3	22,9	16,4	22,9	24,6
Урожайність							
пшениці, ц з 1 га	36,7	30,9	26,8	33,5	28	33,9	40,1
жита, ц з 1 га	22,9	20,7	16,7	20,7	22,7	22,8	25,8
Реалізація							
пшениці, млн. т	13,2	15,7	10,4	12,1	12,6	13,6	14,9
жита, тис. т	376,9	580,1	389,4	208,2	337,4	311,2	261,2
Надійшло на підприємства, що займалися її переробкою							
пшениці, тис. т	5995,1	5706,9	4735,5	5201,7	4541,5	4605,3	4463,3
жита, тис. т	322,0	438,9	362,7	212,3	221	219,2	195,9
Середні ціни реалізації, грн. за 1 т							
пшениця	753,0	791,6	1085,8	1333,1	1550,2	1367,3	1870,3
жито	812,6	615,2	792,7	1281,5	1313,7	1123,4	1285,3

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Джерело : [9, с. 8, 9, 36, 38; 10, с. 8, 9, 35, 37; 19, с. 53, 60, 74, 79, 81, 127, 137; 20, с. 75, 80, 82, 132, 143]

Зазначимо, що площа, з якої був зібраний врожай коливалась в районі 15 тис. га і зменшення посівних площ у 2014 р. не призвело до зменшення загального обсягу вирощеної пшениці та жита за рахунок максимального зростання урожайності за досліджувані роки, що склало проте неврожайного 2010 року: пшениці – у 1,5 рази, а жита – 1,54 рази. Порівняно з іншими періодами: зростання склало по пшениці: від 9% (2008 р.) до 43% (2012 р.); по житу: від 12,6% (2008 р.) до 24,6% (2009 та 2011 рр.) Таким чином, сільськогосподарські підприємства приділяли уваги інтенсифікації вирощування жита. Однак, у 2013 та 2014 рр. спостерігалось зниження обсягів реалізації жита порівняно з 2012 р. на

7,8% та 22,6% відповідно, а порівняно з найкращим 2009 р. обсяг зібраного жита склав у 2014 р. лише 45%. Така ситуація відповідно мала негативний вплив на виробництво соціальних сортів хліба.

На відміну від негативної тенденції, що склалася у вирощуванні жита, у вирощуванні пшениці спостерігалась позитивна тенденція у реалізації зерна: починаючи з 2010 неврожайного року постійно випереджаючими темпами відбувається зростання обсягів, за виключенням 2011 р., в якому обсяги реалізації зросли на 15% порівняно з 2010 р., у 2012 р. – на 4,3% порівняно з 2011 р.; у 2013 р. – на 7,9% порівняно з 2012 р.; у 2014 р. – на 10% порівняно з 2013 р. Проте у 2014 р. обсяги реалізації пшениці не досягли врожайного 2009 р. і склали 95%.

Проте випереджаючі темпи вирощування пшениці не вплинули на відповідні зміни обсягів зерна, що надійшло на підприємства, які займалися її переробкою: за виключенням 2011 р. і незначного збільшення у 2013 р. порівняно з 2012 р. (1,4%), у досліджувані роки спостерігалась тенденція щодо зниження обсягів пшениці, яка надійшла на переробку: у 2009 р. порівняно з 2008 р. зниження склало 4,8%; у 2010 р. порівняно з 2009 р. – 17%; у 2012 р. порівняно з 2011 р. – 12,7%; у 2014 р. порівняно з 2013 р. – 3,1%.

Стосовно обсягів жита, яке поступало на переробку, то тут склалася аналогічна негативна ситуація, причому у 2009 р. жита на переробні підприємства поступило на 36,3% більше ніж у 2008 р., у 2010 р. порівняно з 2009 р. зниження склало 17%; у 2011 р. відбулося різке зниження надходження обсягів жита, майже наполовину (41%), що було покрито за рахунок збільшення обсягів пшениці, зданої на переробку (9%). У 2012 р. ситуація трохи покращилася і обсяги жита, зданого на переробні підприємства збільшилися на 4,1%, проте у 2013 р. знову обсяги знизилися на 0,8% порівняно з 2012 р., а у 2014 р. на 10,6% порівняно з 2013 р.

Тенденції, що склалися на внутрішньому ринку зерна свідчать про втручання держави лише в критичних ситуаціях, що призводить до коливань цін і нестабільності в діяльності підприємств хлібопекарської галузі. Про це свідчать

і середні ціни реалізації зерна на внутрішньому ринку: найбільше падіння обсягів зданого жита (41% у 2011 р. порівняно з 2010 р.) призвело до найбільшого зростання цін на внутрішньому ринку (на 61,7%). Поте загальна картина свідчить: не завжди відповідне зменшення ціни призводило до збільшення обсягів зерна, що надійшло на переробку. А збільшення середньої ціни реалізації жита у 2014 р. на 14% порівняно з 2013 р. призвело до зменшення надходження обсягів жита на 10,6%; по пшениці – зростання ціни склало 36,8%, що також призвело до зменшення обсягів зданого зерна на 3,1%. Отже, цінова ситуація, що склалася на внутрішньому ринку залежить від зовнішніх факторів, в тому числі і цін на світовому ринку зерна. Тобто зростання обсягів реалізації пшениці відбулося завдяки зростанню попиту на цю сільськогосподарську культуру на світовому ринку і можливості її експортувати за світовими цінами.

Необхідно зауважити, що питома вага продовольчої пшениці протягом аналізованого періоду складала близько 45% всього урожаю, тобто сільськогосподарські товаровиробники не зацікавленні у її вирощуванні. Отже, для хлібопекарських підприємств існує ще одна вагома проблема – відсутність в достатній кількості якісного борошна з якісного зерна вітчизняного виробництва. З іншого боку, через зростання цін на зерно, як на світових, так і на внутрішніх ринках відбувається зростання цін на борошно (31-39%), при цьому ціни на хліб і хлібобулочні вироби залишаються майже незмінними. Отже, підприємства хлібопекарської галузі знаходяться в несприятливих умовах для їх подальшої ефективної роботи і найбільші виробничі потужності хлібопекарської галузі зосереджені, як правило, у регіонах найбільшого виробництва борошна, а також у великих промислових центрах.

Крім забезпечення високоякісною сировиною для підприємств хлібопекарської галузі актуальною залишається проблема оновлення матеріальної бази. Підвищення ефективності його виробництва практично неможливе за умов наявності великої кількості фізично зношених і морально застарілих основних засобів. Процес виробництва й надалі залишається надто енерго- та ресурсовитратним [21, с. 11]. На більшості вітчизняних хлібо заводів здебільшого експлу-

атуються хлібопекарські печі, які відпрацювали понад 25-30 років та вдвічі або втричі перевищили всі нормативні строки експлуатації. Не в кращому стані й інше устаткування, таке як: тістоприготувальне, тістообробне тощо. У структурі основних засобів переважають будинки, споруди та передавальні пристрої (46,4 %), далі йдуть машини та устаткування (37,5 %), транспортні засоби (7,7 %), інструменти, прилади, інвентар (4,2 %) та інші основні засоби (3,7 %) [22].

Аналіз зносу основних засобів хлібопекарської галузі показує, що знос будівель складає 40%, споруд – 48%, технологічного обладнання – 64%, в тому числі: основного технологічного обладнання – печей і тістомісильних машин – від 60 до 80%, а на окремих підприємствах – до 100% [23, с. 8]. Що стосується морального зносу, то можна вважати, що рівень його на 80% всіх хлібопекарських підприємств України складає 100%. Ступінь зношення основних засобів наближається до критичної межі і, за даними досліджень, становить в середньому по Україні 50%.

Єдиним джерелом для проведення технічного переоснащення була частина прибутку, що залишалася в розпорядженні підприємств (у вигляді фонду розвитку виробництва в розмірі 30-40% від суми прибутку) і нараховані суми амортизації, які дозволяли в кращому випадку тільки підтримувати наявне старе устаткування в робочому стані. Про це свідчить структура витрат фінансових коштів на проведення ремонтів і придбання обладнання: із загальної суми коштів 40% направляються на придбання нових основних засобів, 15% – на ремонти покращуючі і 45% – на ремонти відновлювальні [24, с. 12].

Однак, оновлення основних засобів відбувається занадто повільними темпами і переважно за рахунок впровадження імпортного устаткування і технології, а не за допомогою розробок вітчизняного машинобудування. Зростання витрат на сировину, матеріали та енергоресурси, нестача обігових коштів не дає можливості оновлювати матеріальну базу підприємств сучасним прогресивним устаткуванням та впроваджувати сучасні технології (виробництво заморожених напівфабрикатів, напіввипеченої продукції, її вакуумування, нарізання та пакування готових виробів тощо). Загалом лише п'ята частина активного обсягу ви-

робничих засобів має сучасний світовий рівень, чверть підлягає модернізації, а питома вага застарілої техніки, що потребує негайної заміни, становить майже третину [22].

Для впровадження інноваційних технологій і переоснащення підприємств хлібопекарської галузі необхідно бути прибутковими, тобто мати високий потенціал генерування прибутку (табл. 4).

Таблиця 4

**Фінансово-економічні показники діяльності підприємств виробників
хліба та хлібобулочних виробів у 2010-2013 рр.**

Показники	2010	2011	2012	2013
Виробництво хліба та хлібопродуктів, тис. т	1808	1763	1686	1561
Кількість підприємств, од.	1499	1479	1253	1362
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	94,3	90,9	89,4	84,4
Фінансові результати, млн. грн.	286,3	100,8	-121,2	561,2
Підприємства, які отримали прибуток, %	60,1	62,7	60,8	65,5
Чистий прибуток, млн. грн.	155,0	-29,5	-228,1	348,1
Рентабельність операційної діяльності, %	2,5	1,9	0,9	4,7
Рентабельність усієї діяльності, %	0,9	-0,2	-1,2	1,7
Інвестиції у основний капітал, у фактичних цінах, млн. грн.	132,6	197,9	246,4	325,9

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.
Джерело : [25, с. 98, 118, 221, 230, 239; 11, с. 60, 64, 143]

Як показують дані табл. 4 на фоні зменшення обсягів виробництва хліба та хлібопродуктів відбувається аналогічне погіршення і фінансових результатів. Порівняно з 2010 р. у 2011 р. зниження фінансових результатів склало 65%, у 2012 р. результат виявився взагалі негативним і тільки у 2013 р. у виробництві хлібопродуктів спостерігалися позитивні результати, перевищивши 2010 р. практично у 2 рази. При цьому кількість підприємств, які отримували прибуток за аналізований період складала приблизно 2/3 від загальної кількості. Таку ж тенденцію мав і чистий прибуток: у 2010 та 2013 рр. мав позитивний значення, при цьому у 2013 р. він перевищив величину прибутку, отриману у 2010 р. у 2,2 рази.

Відповідно у 2012-2013 рр. підприємства з виробництва хлібобулочних виробів були нерентабельними, хоча рентабельність операційної діяльності ма-

ла позитивні значення, проте не перевищувала 5%, що не дозволило підприємствам закінчити рік із прибутком. Результати отримані у 2013 р. вселяють оптимізм, хоча за підсумками 2014 р. підприємства з виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів загалом мають негативний фінансовий результат, збільшивши збитки порівняно з 2013 р. у 6,6 разів, а кількість збиткових підприємств збільшилося лише на 3%. При цьому рентабельність виробництва має позитивний результат і складає 5,8%, тобто нижче лише на 0,3% порівняно з 2013 р.

Дані про кількість підприємств-виробників хліба та хлібобулочних виробів, які наведені у табл. 4 свідчать про невпинне їх зниження: у 2012 р. порівняно з 2011 р. – на 1,3%; у 2012 р. порівняно з 2011 р. – на 15,3%, за виключенням 2013 р., коли кількість підприємств в галузі збільшилося на 8,7%, що не дозволило досягти рівня навіть 2011 р. і є нижчим за 2012 р. на 9,1%.

В той же час, не дивлячись на доволі активне регулювання ринку державними органами та постійний спад фізичного випуску продукції, хлібний бізнес залишається привабливим для великих гравців, про що свідчить активне інвестування в розвиток галузі (табл. 4): у 2010 р. порівняно з 2009 р. обсяг інвестицій зріс на 2%; у 2011 р. порівняно з 2010 р. – на 49%; у 2012 р. порівняно з 2011 р. – на 24,5% і у 2013 р. порівняно з 2012 р. на 32,3%. Крім того підприємства можуть використовуватися кредитні ресурси, вклади учасників акціонерних товариств, надходження від продажу акцій тощо. На сучасному етапі розвитку економіки кредитні ресурси або занадто дорогі для підприємств хлібопекарської галузі, або занадто недоступні, через неможливість їх отримання.

За даними табл. 4 середньорічна кількість найманих працівників хлібопекарської галузі має негативну тенденцію до зниження: так у 2011 р. зниження склало 3,6% порівняно з 2010 р.; у 2012 р. порівняно з 2011 р. – 1,7% і у 2013 р. порівняно з 2012 р. 5,6% і за очікуваними результатами 2014 р. на підприємствах галузі може бути ще менше працівників. Плинність кадрів за досліджуваний період складала близько 30% [26]. Така тенденція спостерігається в результаті дії двох основних факторів: важких умов праці і низького рівня її оплати.

Темпи росту заробітної плати за останні 2-3 роки відстають від темпів росту заробітної плати в середньому по харчовій промисловості України. Так, за даними об'єднання "Укрхлібпром", середньомісячна заробітна плата в хлібопекарській галузі у 2012 р. становила 2681 грн., що на 11,4 % нижче від рівня середньомісячної заробітної плати по Україні (3025 грн.), на 23,4 % нижче від середньої заробітної плати в цілому по промисловості (3500 грн.) та на 7,3 % – нижче від середньої заробітної плати у виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів (2893 грн.) [27]. У 2013 р. заробітна плата складала 2694 грн. по галузі, що вище аніж у 2012 р. лише на 0,5%.

Таким чином, на підприємствах хлібопекарської галузі основним критерієм ефективності використання робочої сили залишається продуктивність праці. Як свідчать статистичні дані, темпи зростання продуктивності праці випереджатимуть темпи зростання заробітної плати. Отже, за умов дотримання хлібопекарськими підприємствами необхідного співвідношення між зростанням продуктивності праці та її оплати, яке полягає у випереджаючому зростанні першої, підприємства зможуть створити додаткові можливості для підвищення темпів розширеного відтворення виробництва.

Ще однією незадовільною характеристикою виробничо-господарської діяльності підприємств хлібопекарської є якість виготовленої продукції. Високі якісні параметри хліба і хлібобулочних виробів є не тільки вимогою виживання хлібопекарської галузі в умовах вибагливої позиції українського споживача, а й одним із основних положень продовольчої безпеки. Нестача борошна з високими хлібопекарськими властивостями загострює галузеву конкуренцію за рахунок використання міні-пекарнями дешевої сировини низької якості. Водночас, досвід господарювання вітчизняних підприємств доводить неможливість забезпечити належну систему контролю якості сировини і готової продукції. Приватна пекарня не є гарантом якості продукту внаслідок відсутності акредитованих лабораторій оцінки технологічних та споживчих характеристик продукції. Це пов'язано з тим, що дрібне хлібопечення характеризується прискореними технологіями виготовлення хліба на сухих заквасках, що і призводить до форму-

вання власної ніші та споживчої культури у галузі [22].

2. Ємність ринку хлібобулочних виробів, баланс хлібопекарської галузі

Хліб та хлібобулочна продукція є одним з основних і масових продуктів харчування, що споживається всіма категоріями населення незалежно від місця проживання, статі, соціального статусу, рівня доходів. Особлива роль хлібу у раціоні харчування людини, його соціальна значущість накладають свій відбиток на функціонування ринку хлібобулочних виробів як складової вітчизняної економіки. У споживчому кошику середньостатистичного українця хлібобулочна продукція займає одну з основних позицій, тобто частка хлібопродуктів у раціоні населення України складає 15%, що становить в середньому 8,81% від загальних витрат на харчування, дана продукція займає четверте місце після молочних продуктів, м'яса та м'ясопродуктів та виробництва олії та тваринних жирів. Це свідчить про те, що обсяги споживання даної продукції достатньо високі, а, отже, попит стабільний [28].

Достатність запасів зерна у державних ресурсах України відповідає вимогам продовольчої безпеки (не менше 20% від внутрішнього споживання). Як зазначають фахівці, "завдання" щодо формування регіональних ресурсів доводяться в розмірі 1,8 млн. тонн із урахуванням запасів Аграрного фонду і Держрезерву, а загальний обсяг державних запасів зерна планується в розмірах до 3 млн. тонн. Зрозуміло, що ці запаси не можуть використовуватися для задоволення потреб у продовольчому зерні в особистих селянських господарствах або сільгосппідприємствах. Вони призначені для використання винятково на великих і середніх підприємствах з переробки зерна. Отже, плани щодо накопичення державних ресурсів зерна становлять 81% від загальнодержавних потреб у товарних партіях зерна для продовольчої переробки [29, с. 63-64].

Рівень самозабезпеченості зерном в Україні за статистичними даними у 2008 р. становив 198,2%; у 2009 р. – 176,5%; у 2010 р. – 144,1%; у 2011 р. – 192,9%; у 2012 р. – 161,0%; у 2013 р. – 221,0%; у 2014 р. – 230,9% [9, с. 37; 10, с. 35]. Отже, за умов виваженої державної політики як на внутрішньому так і на

зовнішньому ринках населення країни буде забезпечено продовольчим зерном для виробництва хліба та хлібопродуктів.

Значення імпортозалежності та питома вага експорту у споживанні хліба та хлібопродуктів наведені в табл. 5.

Таблиця 5

Показники самозабезпеченості та збалансованості виробництва хліба та хлібопродуктів у 2008-2014 рр.

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Імпортозалежність, %	0,45	0,28	0,37	0,46	0,38	0,48	0,41
Питома вага експорту у загальній ємності споживання, %	2,34	2,28	2,66	3,04	3,19	3,27	2,52
Продовольча незалежність	37,04	35,53	35,41	34,93	33,79	31,64	29,07

Джерело : [30, с. 55; 31, с. 50; 32, с. 37]

Як показують дані табл. 5, імпортозалежність головного виду продовольства не перевищує 0,5%, тобто країна повністю забезпечена хлібом та хлібопродуктами власного виробництва. При цьому питома вага експорту у загальній ємності споживання перевищує показники імпортозалежності у 8-10 разів і мала тенденцію протягом 2009-2013 рр. повільного зростання, за виключенням 2014 р.

Продовольча безпека, яка показує частку хлібних виробів вітчизняного виробництва на внутрішньому ринку знаходиться в межах 29-37% і повільно зменшується, що є негативним в контексті продовольчої безпеки. Однак, низькі значення імпортозалежності свідчать про те, що на 2/3 внутрішній ринок забезпечується за рахунок «тіньового» виробництва хліба та хлібопродуктів.

Економічна доступність продукції визначається як частка сукупних витрат на харчування у загальному підсумку сукупних витрат. Питома вага грошових витрат на хліб і хлібопродукти в раціоні харчування в 2013 р. зменшилася порівняно з 2012 р. на 0,2% і становила 14,8%.

За даними Держкомстату України, протягом 2008-2014 рр. споживання хліба та хлібопродуктів перевищувало порогові значення у 8,4 кг у середньому

за місяць у розрахунку на одну особу: від 10,7% у 2008 р. до 7,1% у 2013-2014 рр. (табл. 6).

Таблиця 6

Показники споживання хліба та хлібопродуктів в Україні у 2008-2014 рр.

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Споживання у розрахунку на одну особу, кг на міс.	9,6	9,3	9,3	9,2	9,1	9	9
У тому числі, споживання хліба у розрахунку на одну особу, кг на міс.	3,91	3,79	3,79	3,75	3,71	3,67	3,67
Виробництво хлібобулочних виробів у розрахунку на одну особу, кг на міс.	3,6	3,3	3,3	3,2	3,1	2,9	2,6
Споживання міськими домогосподарствами у розрахунку на одну особу, кг на міс.	–	8,5	8,5	8,4	8,4	8,3	8,2
Споживання сільськими домогосподарствами у розрахунку на одну особу, кг на міс.	–	10,9	11	10,7	10,7	10,5	10,6

Джерело : [9, с. 8, 9; 33, с. 283; 34, с. 287; 35, с. 282; 36, с. 277; 37, с. 273]

Проте, згідно з міжнародною Класифікацією індивідуального споживання за цілями група 01.1.1. "Хліб та хлібопродукти" включає не тільки хліб, а також рис, макаронні вироби, кондитерські вироби з борошна, крупи та злакові культури в зерні, інші хлібні продукти. Згідно з ваговою структурою, яка використовується для розрахунку Індексу споживчих цін (ІСЦ), частка хліба в групі 01.1.1 становить 40,78% (пшеничний з борошна вищого ґатунку – 10,79%, пшеничний з борошна першого ґатунку – 10,13, житній, житньо-пшеничний – 8,07, батон – 11,77%) [38]. Розраховуючи в середньому на одну особу споживання хліба складало у 2008-2014 рр. від 3,91 кг на місяць у 2008 р. та повільно спадаючи у 2014 р. становило 3,67 кг на місяць, що в середньому на місяць складало від 130 г до 122 г. Така ситуація свідчить про те, що в раціоні пересічного українця постійно зменшується частка споживання хліба за рахунок споживання круп, рису та бобових. В цьому розрізі виробництво хліба та хлібопродуктів не відповідає обсягам споживання і мають випереджаючи темпи щодо зниження: у 2008 р. споживання перевищувало обсяги виробництва на 9%, а у 2014 р. споживання перевищило виробництво вже на 41%. Це свідчить про те, що на-

селення задовольняє свій попит за рахунок «тіньової» продукції, яка не враховується офіційною статистикою.

Також дані табл. 6 дозволяють визначити, що протягом 2009-2014 рр. сільським населенням України споживалося більше ніж на чверть хлібу та хлібних продуктів ніж міським населенням, що свідчить про перевагу даного продукту у споживанні населенням, які проживають у сільській місцевості.

Проаналізуємо обсяги споживання хліба та хлібних продуктів в залежності від соціально-демографічних характеристик населення. Наведені на рис. 1 обсяги споживання хліба та хлібних продуктів домогосподарствами залежно від їх чисельного складу у 2014 р. показують, що фактичне споживання майже у два рази перевищує мінімальне значення споживання хлібу та хлібопродуктів в домогосподарствах з однією особою, майже на межі мінімального значення споживають зазначений продукт у домогосподарствах із двома особами, в усіх інших домогосподарствах спостерігалось недостатнє споживання даного виду продовольства (у домогосподарствах з трьома особами недостатність склала 3,6%, з чотирма особами, з п'ятьма особами і більше – 10,7%).

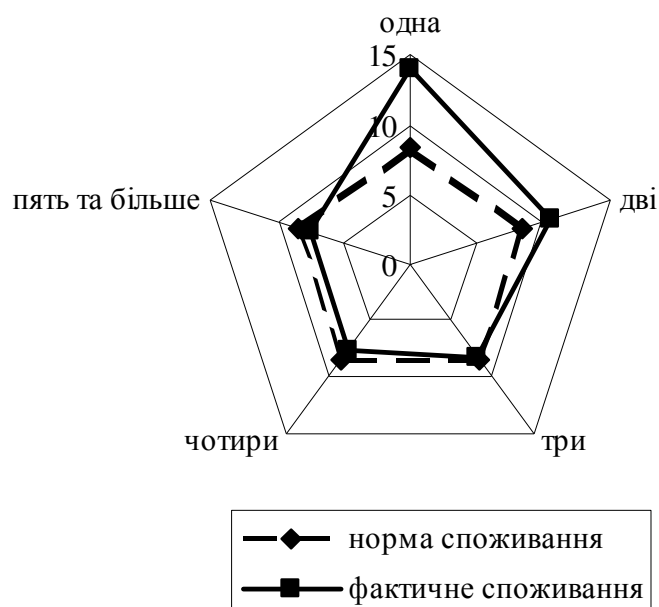

Рис. 1 Обсяги споживання хліба та хлібних продуктів домогосподарствами залежно від їх чисельного складу у 2014 р. у розрахунку на одну особу, кг на місяць [33, с. 283; 34, с. 287; 35, с. 282; 36, с. 277; 37, с. 273]

Споживання хліба та хлібопродуктів домогосподарствами в залежності від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів у 2010-2014 рр. наведено на рис. 2.

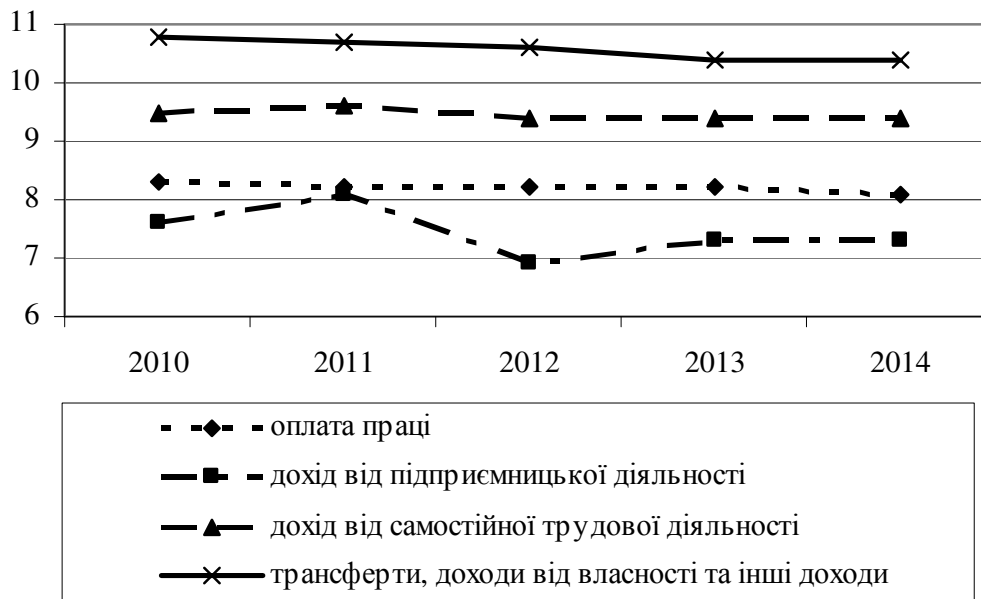

Рис. 2 Обсяги споживання хліба та хлібних продуктів домогосподарствами залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів у 2010-2014 рр., в середньому на місяць, кг [33, с. 299; 34, с. 299; 35, с. 289; 36, с. 289; 37, с. 289]

Як свідчать дані рис. 2, найбільші обсяги споживання хліба та хлібопродуктів спостерігалися у домогосподарствах, які мають доходи від трансфертів, власності та інші доходи. У домогосподарствах, які мають доходи від самостійної трудової діяльності споживали хліб та хлібні продукти менше на 10-13% порівняно із попередньої групою домогосподарств. Наступними йдуть домогосподарства, які отримують доходи у вигляді оплати праці і споживали хліб та хлібні продукти трохи менше за мінімальне значення (у межах 3,5%), проте практично стабільно. В групі домогосподарств, які отримують доходи від підприємницької діяльності спостерігалася найбільш коливний характер у споживанні, причому недостатнє споживання спостерігалася протягом усього досліджуваного періоду за виключенням 2011 р., коли споживання досягло свого максимального рівня, але не досягнувши мінімально необхідної межі у 3,6%.

Загальна картина свідчить про переваги населення у споживанні хліба та хлібних продуктів відповідно до своїх доходів.

Розглянемо споживання основного виду продовольства за соціальними групами і визначимо диференціацію споживання (табл. 7).

Таблиця 7

Споживання хліба та хлібопродуктів в домогосподарствах залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів у 2010-2014 рр.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014
Нижче прожиткового мінімуму	8,3	8,1	8	8	7,6
Нижче середнього рівня загальних доходів	9	9,1	9,2	9	8,7
Диференціація споживання	1,15	1,08	1,02	1,06	1,15

Джерело : [33, с. 303, 309; 34, с. 299, 303; 35, с. 298, 308; 36, с. 289, 293; 37, с. 293, 299]

Як показують дані табл. 7 домогосподарства, які мають доходи нижче прожиткового мінімуму протягом 2010-2014 рр. споживали хліб та хлібопродукти нижче за мінімальний рівень споживання. Причому в даній групі досліджуваних спостерігалось постійне зниження споживання даного виду продукту і за п'ять років склало майже 10%. У групі досліджуваних домогосподарств, які мали доходи нижче середнього рівня загальних доходів виявлено, що споживання хліба та хлібопродуктів відбувалося на рівні, що перевищує мінімальний від 3% у 2014 р. до 9,5% у 2012 р. Загалом в цій групі проявилися нехарактерні тенденції щодо споживання даного виду продовольства: так порівняно з попередніми роками споживання зростало до 2012 р., а потім почало більш інтенсивно спадати, що відповідає характерним змінам платоспроможності домогосподарств даної групи.

Аналогічну картину показують і дані диференціації споживання хліба та хлібопродуктів: у 2010 р. та у 2014 р. була найбільша диференціація у споживанні, яка поступово зменшувалася і у 2012 р. склала 1,02, тобто практично нижча та вища за доходами квінтільні групи не відрізнялися в обсязі споживання хліба та хлібопродуктів, але зменшення відбувалося меншими темпами на від-

міну від групи домогосподарств з доходами нижче середнього рівня загальних доходів.

Насичення ємності ринку передбачає доступність продукції, яка має економічну та фізичну складові. З економічної точки зору, витрати на хліб і хлібопродукти займають незначну частку в структурі витрат населення. Важливе місце має фізична доступність продукції, тобто можливість покупців отримати продукцію у зручний для них час і в зручному місці. Грошові витрати на хліб та хлібопродукти наведено в табл. 8.

Як показують дані табл. 8, в середньому одне домогосподарство витратило протягом аналізованого періоду близько 15% усіх сукупних витрат на харчування. Необхідно зазначити, якщо споживання хліба та хлібопродуктів має повільний характер до зниження, то темпи зміни витрат мають обернений повільно зростаючий характер за абсолютною величиною, що пояснюється рівнем інфляції, а за відносним значенням – коливний, який характеризується перевагами населення у споживанні та рівнем платоспроможності. Так максимально гроші витрачалися домогосподарствами на хліб та хлібопродукти у 2011 р., потім поступово зменшувалися за умов стабільного розвитку економіки, а у 2014 р. знов зросли на 0,5%.

Таблиця 8

Грошові витрати домогосподарств на хліб та хлібопродукти у 2009-2014 рр.

Показники	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Витрати на одне домогосподарство, грн.	181,93	205,97	241,34	241,38	251,73	282,62
У % до сукупних витрат домогосподарств на харчування	15,1	14,9	15,5	15	14,8	15,3
Витрати на одне міське домогосподарство, грн.	175,34	198,85	233,45	233,02	244,84	271,06
У % до сукупних витрат домогосподарств на харчування	13,1	12,9	13,3	13,0	12,86	13,23
Витрати на одне сільське домогосподарство, грн.	196,71	221,9	259,06	260,23	267,34	305,88
У % до сукупних витрат домогосподарств на харчування	21,9	22,0	22,6	21,5	21,56	21,59

Джерело : [33, с. 110, 111; 35, с. 110, 111; 37, с. 102, 103]

Стосовно витрат міських та сільських домогосподарств, то у витратах міських домогосподарств спостерігалася аналогічна картина як і по Україні в цілому, хоча навіть у 2012 р. витрати на хліб та хлібопродукти у міських домогосподарствах були меншими порівняно з попереднім роком. А в сільських домогосподарствах витрати в абсолютному виразі були більшими порівняно з міськими домогосподарствами на 9-12%, проте у структурі витрат на хліб та хлібопродукти приходиться частка у 1,5 рази більша, тобто більше п'ятої частини всіх сукупних витрат домогосподарств, що проживають у сільській місцевості.

Грошові витрати на хліб хлібопродукти домогосподарствами залежно від основного джерела доходу домогосподарства представлені в табл. 9.

Таблиця 9

Грошові витрати на хліб та хлібопродукти домогосподарствами залежно від основного джерела доходу у 2010-2014 рр., грн.

Показники	2010	2011	2012	2013	2014
Оплата праці	223,07	259,52	260,91	271,52	300,37
У % до сукупних витрат домогосподарств на харчування	13,7	14,3	13,9	13,8	14,3
Дохід від підприємницької діяльності	248,18	300,6	264,83	270,37	318,26
У % до сукупних витрат домогосподарств на харчування	10,6	12,6	11,1	10,9	10,8
Дохід від самостійної трудової діяльності	234,99	285,79	275,09	291,62	326,38
У % до сукупних витрат домогосподарств на харчування	17,7	18,9	18,1	17,4	17,9
Трансферти, доходи від власності та інші доходи	179,68	211,49	213,21	223,26	254,78
У % до сукупних витрат домогосподарств на харчування	16,1	16,8	16,3	16,0	16,6

Джерело : [33, с. 119; 34, с. 119; 35, с. 112; 36, с. 111; 37, с. 111]

Як свідчать дані табл. 9 у домогосподарствах, в яких головним доходом були оплата праці та трансферти, доходи від власності та інші доходи постійно збільшувалися витрати на хліб та хлібопродукти, хоча в структурі витрат для обох груп домогосподарств найбільша частка у сукупних витратах на харчування була у 2011 р. Також витрати на хліб та хлібопродукти у домогосподарств, які основний дохід мали у вигляді оплати праці були більшими на 17-24%, хоча і споживали менше зазначений вид продовольства на 26-30% від до-

могосподарств, які мали доходи від трансфертів, власності та інші доходи. Це є свідченням про переваги у першій групі домогосподарств щодо більш дорогих видів даного продовольства. У домогосподарствах, які визначили основний дохід – оплата праці – спостерігалася поступове зниження структурної частки витрат на хліб та хлібопродукти у загальних витратах на харчування починаючи з 2011 р. за виключенням 2014 р. в якому частка витрат знов досягла рівня 2011 р. Домогосподарства, які зазначили основним джерело дохід від трансфертів, власності та ін., спостерігалася практично стабільне значення частки витрат на хліб та хлібопродукти у загальних витратах на харчування (близько 16%). Це свідчить про стабільний попит зазначеної групи домогосподарств при плануванні витрат на хліб та хлібопродукти.

Аналогічна ситуація спостерігалася і в групі домогосподарств, які в якості основного доходу зазначили дохід від самостійної трудової діяльності: поступове зростання частки витрат на хліб та хлібопродукти у загальних витратах до 2011 р., потім поступове зниження у 2013 р. і знов зростання у 2014 р., хоча характер був більш коливним на фоні практично стабільного обсягу споживання даними домогосподарствами. Це є свідченням постійного попиту на основний вид продовольства в даній групі домогосподарств незалежно від змін цін.

В групі домогосподарств, в яких основним є дохід від підприємницької діяльності на фоні нестабільного споживання хліба та хлібопродуктів, яке було нижче за мінімальне необхідне значення, починаючи з 2011 р., на фоні коливної динаміки споживання та витрат на хліб та хлібопродукти за абсолютною величиною, постійне знижувалася частка витрат на хліб та хлібопродукти у сукупних витратах на харчування. Така ситуація показує зниження попиту та зміни переваг в даній групі домогосподарств.

Диференціація вартості споживання за соціальними групами в динаміці за квінтільними групами домогосподарств з найбільшими та найменшими доходами показує, що у 2010 р. витрати на хліб та хлібопродукти у 20% домогосподарств з нижчими доходами були більшими за витрати у групі з найвищими доходами, проте у наступні чотири роки спостерігалася диференціація в інший

бік, тобто до 2013 р. за рахунок споживання більш дорогих видів хлібобулочних виробів (табл. 10). Проте у 2014 р. на фоні зменшення загальної платоспроможності населення диференціація між найбіднішими домогосподарствами та найбагатшими знов почала зменшуватися, ставши меншою за рівень 2011 р.

Таблиця 10

Грошові витрати домогосподарств на хліб та хлібопродукти залежно від розміру середньодушових еквівалентних загальних доходів

Показники	2010	2011	2012	2013	2014
Нижче прожиткового мінімуму, грн.	217,1	234,6	230,0	239,7	276,4
У % до сукупних витрат домогосподарств на харчування	19,2	21,2	20,1	20,0	19,7
Нижче середнього рівня загальних доходів, грн.	205,5	233,8	232,1	242,5	272,3
У % до сукупних витрат домогосподарств на харчування	17,3	17,8	17,1	16,9	17,2
Диференціація витрат між квінтільними групами	0,93	1,14	1,14	1,16	1,13

Джерело : [33, с. 121, 127; 34, с. 113, 119; 35, с. 121, 127; 36, с. 113, 119; 37, с. 113, 119]

Дані табл. 10 також дозволяють зазначити, що найбідніші верстви населення, які мали доходи нижче прожиткового мінімуму, стабільно протягом 2010-2014 рр. у сукупних витратах на харчування відводили п'яту частину на хліб та хлібопродукти. Проте із зростанням грошових доходів зменшилася і частка витрат на хліб та хлібопродукти: так домогосподарства із доходами нижче середнього рівня загальних доходів по Україні у сукупних витратах на харчування частка на хліб та хлібопродукти складала 17%. Загалом, аналіз структури витрат на харчування в залежності від грошових доходів за децильними групами показав, що протягом 2010-2014 рр. найбільша частка (20%) витрат відводилися на хліб та хлібопродукти у найбіднішій частини населення і поступово зменшувалася до 10% у 20% найбагатших домогосподарств.

3. Світовий ринок хліба та хлібобулочних виробів

У Європі та Америці пшениця є основою щоденного раціону харчування. Світовий попит на пшеницю весь час зростає, що пов'язано не лише зі збіль-

шенням населення планети, а й, зокрема, зі збільшенням її споживання. Сьогодні світовий обсяг виробництва пшениці та попит на неї збалансовані: вирощування дорівнює споживанню. Їжа на основі злакових набуває дедалі більшої популярності також серед населення країн, які нещодавно досягли високого рівня індустріального розвитку, таких як Китай або Південна Корея. У зв'язку з цим експерти прогнозують збільшення реальної вартості зерна пшениці до 2050 р. на 40-70% порівняно з його теперішньою ціною. Зважаючи на це, припускають, що людям у багатьох частинах світу складно буде платити таку велику ціну за їжу. Збільшення обсягів виробництва пшениці є надзвичайно складним завданням, що потребує великих зусиль. У всьому світі фермери борються зі шкідниками та наслідками несприятливих погодно-кліматичних умов, що набуває ще більшого значення, коли на меті поставлено збільшення рівня продуктивності культури на гектар. Відповідно до експертної оцінки, через зростання середньорічних температур фермерські господарства у Південній Азії можуть зазнати збільшення втрат урожайності до 2050 р. у межах 21-34%. Під впливом складних погодних умов перебувають і регіони традиційного вирощування пшениці у Північній півкулі. Такі злакові, як пшениця, є головною складовою для виробництва хліба та здобної випічки і становлять основу щоденного раціону для багатьох людей. На думку науковців світу гібриди пшениці зможуть забезпечити більший урожай, особливо в умовах перебування під стресовими факторами середовища протягом сезону. Крім того, вони будуть потужнішими, аніж звичайні сорти, забезпечуючи стабільнішу врожайність із року в рік. Це, своєю чергою, допоможе задовольнити потребу у продовольчій пшениці у всьому світі [39].

Фахівці в рамках продовольчої безпеки виділяють основні причини зростання цін на продовольство, включаючи хліб та хлібні продукти:

- зростання доходів населення у найбільших країнах, що динамічно розвиваються, насамперед Китаї та Індії;
- зростання цін на нафту і газ збільшує витрати на виробництво мінеральних добрив, отже й їх ціну;

– підвищення ставок за фрахт. Продовжуючи зростати, ціни на пальне разом зі збільшенням тоннажу флоту і протяжності торгових шляхів підштовхнули вгору ціни на транспортування продовольства морськими суднами. Це викликало переорієнтацію в географічній структурі торгівлі: ряд країн вважають за краще задовольнити свої потреби в імпорті продовольства від найближчих сусідів, щоб заощадити на транспортних витратах;

– глобальне потепління, яке призводить до збільшення площ, уражених посухами. За прогнозами, глобальне потепління зменшить світове сільськогосподарське виробництво приблизно на 1/6 до 2020 року.

Продовольче використання зерна, як і його споживання в цілому у світі, зростає, враховуючи зростання населення, проте зменшується споживання зернових у цілому, пшениці і рису як основних продовольчих культур, на душу населення.

Глобальна проблема всього світу – якість зерна. Українська пшениця не мусить поступатися за якістю світовим брендам. Продажі зерна на світових біржах постійно обмежуються через нестачу високопротеїнової пшениці. Хліб майбутнього повинен бути збалансованим за всіма корисними елементами і мати не лише енергетичне, але й лікувальне значення. Тому на сьогодні для оздоровчого харчування найбільше уваги заслуговує споживання житнього хліба та хліба з цільнозмеленого зерна [40].

У другій половині ХХ століття більше почали споживати хліб із малим вмістом клітковини, що негативно відбилося на здоров'ї людей. Починаючи з 80-х років у багатьох країнах світу стали проводити роботу, з одного боку, із зменшення загального обсягу споживання, а з другого – із збільшення обсягів виробництва хліба і хлібобулочних виробів з підвищеним вмістом борошна із суцільного зерна та із вмістом висівок. Особливо ця тенденція спостерігається в Японії, Фінляндії і деяких інших країнах. Поряд із значним скороченням споживання хліба у цих країнах відбулися великі зміни в асортименті хліба, хлібобулочних і макаронних виробів. У багатьох країнах світу спостерігається стійке зниження рівня споживання білого хліба, зокрема, у Великобританії, Франції.

Поруч з цим підвищується попит на корисну для здоров'я людини продукцію із борошна грубого помелу. Так, у Великобританії за останні 45 років частка споживання хліба із такого борошна зросла майже на 70%, тоді як загальне споживання хліба знизилось за цей період у два рази. Подібна картина розвитку структури асортименту спостерігається у США та інших високорозвинених країнах. Необхідно відмітити загальну тенденцію до зростання попиту на хліб із житнього борошна, а також на хлібобулочні вироби, які містять житнє борошно як один із компонентів. Випускають велику кількість сортів хліба, збагаченого білком, із зменшеною часткою вуглеводів та жирів, із різноманітними добавками тваринного і рослинного походження. Спеціалісти вважають, що для хлібопекарської промисловості розвинених країн у подальшому характерним буде зростання випуску “здорового” хліба більш дорогих сортів, що зумовить скорочення потреб у пшеничному борошні вищого сорту [41].

Стосовно світового ринку борошна, то аналіз тенденцій на цьому ринку свідчить, що попит народжує пропозицію. Так, збільшення імпортерів сприяє збільшенню постачань з ключових експортерів. В той же час, спостерігається скорочення обсягу експорту борошна з Казахстану, що компенсується різким збільшенням постачань з Ірану. Серед імпортерів також відзначається значний перерозподіл сил. Бразилія і Сирія нарощують темпи закупівель, мотивуючи це зростаючим попитом на цей продукт переробки. У цивілізованих країнах (США, Канада, Австралія, низка європейських держав) біле борошно вже понад 60 років спеціально збагачують поживними інгредієнтами штучного походження. У 2004 році провідні світові виробники борошна засновували так звану Ініціативу збагачення борошна (FFI). Це мережа світових організацій, спільні зусилля яких спрямовані на поліпшення харчової цінності продуктів з борошна заради покращення здоров'я населення. Згідно з рішенням FFI країни світу поділено на чотири групи: 1) з обов'язковим збагаченням борошна, 2) добровільним збагаченням, 3) таким, що планується, 4) ні ті, ні інші. Україна разом з Росією перебувають в останній групі [42].

В Міжнародній асоціації виробників хліба вважають, що у галузі ще дуже багато проблем і завдань, що вимагають рішення. Серед цих завдань - питання екології, енергозбереження, екологічності. На світовому ринку хлібобулочних виробів число запусків нових продуктів продовжує зростати з року в рік. Проте, за даними Innova Market Insights, збільшення кількості новинок в сегменті функціонального хліба дещо сповільнилося, що пояснюється посиленням законодавства в цій області в ЄС і Північній Америці. Проте хліб і хлібобулочні вироби, що мають властивості, корисні для здоров'я, склали більше 42% загального числа хлібних новинок у 2013 році. Цей показник значно відрізняється за регіонами - зростання на 75% в США і Австралії, на 70% – в Латинській Америці, але зниження більш ніж на 30% на ринку хліба в Азії.

Також на світовому ринку хлібопродуктів з'явилась тенденція до зростання сегменту споживачів, попитом яких користується свіжоспечена продукція, яка зразу ж постачається на полки магазинів [43]. Також зростають продажі напівфабрикатів, пов'язаних з домашнім приготуванням булок (замороженого тіста). Аналітики прогнозують повільне зростання сектора хлібобулочної продукції, що приведе до загального обсягу "хлібного ринку" у 2015 р. до 410 мільярдів доларів США. За даними доповіді Global Industry Analysts, в плані споживчих переваг існує помітне зрушення до купівлі більше функціональних продуктів: зростає попит на хліб, насичений вітамінами, зроблений з цілісного зерна і з присутністю волокон. Зростає популярність сухих сніданків, цільозернового хліба і печиво, відзначається зростання продажів штучних дрібних хлібобулочних виробів [44].

На світовому ринку хлібопродуктів проявляється ще одна тенденція: у великих магазинах починають відкриватися свої невеликі хлібобулочні виробництва, що торгують під приватними марками роздрібних мереж і, одночасно, є відособленими підрозділами. Крім того, дослідники спостерігають наступний процес – світовий ринок хлібобулочних виробів усе більш консолідується завдяки проникненню великих транснаціональних компаній на ринок харчування.

Порівнюючи вітчизняну хлібопекарську галузь із закордонною фахівці відмічають наступне: масові сорти українського хліба приблизно в п'ять-шість разів дешевші за хліб, що виробляється за кордоном. Ціна на хліб пшеничний в Росії становить 1,10 дол. США, Білорусі – 84 цента, Азербайджані – 1,25 дол. США, країнах ЄС – 2-3 євро за 1 кг хліба. Проте іноземний хлібобулочний продукт відрізняється не лише ціною, а рядом якісних показників, які набагато вищі, ніж у вітчизняного. Крім цього, структура європейського хлібобулочного ринку повністю відрізняється від українського: в країнах ЄС немає хлібозаводів, які випікають хліб для цілого міста чи регіону. Кожний район міста або навіть вулиця має невеличку міні-пекарню, в якій печуть хліб та булочні вироби відповідно до найвищих стандартів якості та повністю задовольняють попит місцевого населення [22].

У різних країнах споживання хлібу відбуваються по-різному. Найбільшим виробником хліба є Туреччина – 11,5 млн. тонн хлібу на рік, на душу населення виходить 124 кг. В європейських країнах цей показник коливається в межах 55 – 65 кг у рік на душу населення. В Бельгії та Нідерландах споживають 60 та 58 кг у рік відповідно, Німеччині та Франції – 57 кг на рік. В Білорусії споживають 61 кг в рік на душу населення, в Росії – 50 кг. В Україні останні роки споживання хліба дорівнює 108 кг [45].

Враховуючи зміни на світовому ринку хліба та хлібобулочних виробів в контексті продовольчої безпеки, проведемо аналіз змін в експорті-імпорті хлібобулочних та кондитерських виробів вітчизняних виробників за 2008-2014 рр. (табл. 11)

Як свідчать дані табл. 11, починаючи з 2010 р. до 2013 р. уповільненими темпами зростали обсяги експорту хлібобулочних та кондитерських виробів: у 2010 р. порівняно з 2009 р. на 15,8% (на 29,6% у млн. дол.); у 2011 р. порівняно з 2010 р. на 12,7% (на 30,2% у млн. дол.); у 2012 р. порівняно з 2011 р. на 3,8% (на 8,8% у млн. дол.); у 2013 р. порівняно з 2012 р. на 1,3% (на 4% у млн. дол.). В результаті падіння темпів приросту загального експорту у 2014 р. відбулося зниження обсягів експорту порівняно з 2013 р. на 26,9% (на 30,7% у млн. дол.).

Загалом, як учасник світового ринку хлібної продукції Україна має лише 0,05% у грошовому еквіваленті.

Таблиця 11

Загальні обсяги експорту та імпорту хлібобулочних та кондитерських виробів в Україні у 2008-2014 рр.

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
	Експорт						
тис. т	125,0	117,4	136,0	153,3	159,1	161,2	117,8
млн. дол.	203,2	166,7	216,1	281,3	306,1	318,2	220,5
	Імпорт						
тис. т	23,8	14,2	19,0	23,0	18,8	23,8	19,0
млн. дол.	65,3	38,3	54,4	74,2	60,8	78,5	60,2

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції
Джерело : [31, с. 55; 32, с. 50; 33, с. 37]

Обсяг імпорту складав за досліджуваній період не більше п'ятої частини обсягу експорту: у 2008 р. – 19%, у 2009 р. – 12%; у 2010 р. – 14%; у 2011 р. – 14,6%; у 2012 р. – 11,8%; у 2013 р. – 14,8% і у 2014 р. – 16,2%. Збільшення частки імпорту у 2014 р. у загальному обсязі експорту відбулося за рахунок більш значного зменшення експорту проти зменшення обсягу імпорту.

Також, необхідно зауважити, що динаміка змін обсягів імпорту має більш коливний характер на відміну від експортних операцій: так у 2009 р. порівняно з 2008 р. відбулося зниження імпорту на 40,4% (на 41,4% у млн. дол.); у 2010 р. порівняно з 2009 р. відбулося аналогічне зростання обсягу імпорту на 34% (на 42,0% у млн. дол.); у 2011 р. порівняно з 2010 р. зростання обсягів імпорту склало 18,0% (36,4% у млн. дол.); у 2012 р. порівняно з 2011 р. відбулося аналогічне падіння обсягів імпорту на 16% (на 18,1% у млн. дол.); у 2013 р. порівняно з 2012 р. знов зросли обсяги імпорту на 26,7% (на 29,1% у млн. дол.); а у 2014 р. порівняно з 2013 р. відбулося падіння імпорту на 20,1% (на 23,3% у млн. дол.).

На відміну від не дуже активної зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних виробників хліба та хлібопродуктів, Україна у 2014 р. продала 34 мільйони тонн зерна і стала третім найбільшим у світі його експортером, після

США, які поставили на ринок 72 мільйони тонн, і ЄС, які змогли реалізувати 38 мільйонів. Така ситуація свідчить про те, що країна має дуже високі світові позиції лише у експорті сировини для хлібопекарської галузі (табл. 12).

Як свідчать дані табл. 12 обсяги експорту, як пшениці, так і жита перевищують значно імпорتنі поставки. При цьому, ціна на зерно має помітний вплив на зміну обсягів експортних поставок пшениці (71%), а експортні поставки жита залежать від ціни на 96%, що свідчить про високу практично пряму залежність між зазначеними показниками. Таким чином, потенціал країни на світовому ринку хліба та хлібопродуктів базується на виробництві та експорті зерна за рахунок різниці цін на зовнішньому і внутрішньому ринках.

Таблиця 12

Загальні обсяги експорту-імпорту пшениці і жита в Україні у 2008-2014 рр.

Роки	Пшениця				Жито			
	Експорт		Імпорт		Експорт		Імпорт	
	тис. т	млн. дол.	тис. т	млн. дол.	т	млн. дол.	т	млн. дол.
2008	7511,3	1605,2	1,7	1,6	125	0,03	17,7	0,02
2009	12882,7	1778	0,9	0,7	5748,2	0,6	78,6	0,13
2010	4859,6	906,4	1,3	0,9	93314,5	10,1	1970,2	0,23
2011	4097,3	1070,3	2,1	2	6325,6	1,5	13,3	0,1
2012	8679,4	2356,6	1,4	1,3	10487,4	2,5	39,2	0,2
2013	7735,6	1884,7	1,8	1,9	15827,9	3,4	183,8	0,4
2014 ¹	10543,7	2290,7	1,8	1,9	58894	9,3	148,5	–

¹ Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.
Джерело : [30, с. 55; 31, с. 50; 32, с. 37]

У світі з метою зміцнення продовольчої безпеки держави підтримують своїх національних виробників зерна. Так, в Угорщині уряд гарантує виробникові ціни на пшеницю, що буде використана для виробництва борошна. У Румунії до складу мінімальної ціни на пшеницю включено гарантований бонус. В Узбекистані відповідно до програми із самозабезпечення зерном з метою подвоєння його виробництва держава збільшила закупівельні ціни на пшеницю, жито і ячмінь до 300% від рівня ринкових цін. В країнах Північної Африки, які часто зазнають посухи, держава оперативного реагує підвищенням мінімальної ціни, насамперед на продовольчу пшеницю, для запобігання збиткам фермерів.

В Індії діють не лише програми підвищення мінімальної ціни підтримки на пшеницю, але й програма підтримки експорту пшениці через значні субсидії, які роблять її значно дешевшою на експортному ринку [46, с. 16]. Крім цього для підтримки власної хлібопекарської промисловості у розвинутих європейських країнах ставка ПДВ, яка застосовується до операцій з продажу хліба, у 2-3 рази менша основної ставки і у 3-5 разів – тієї, що діє в Україні [47, с. 66].

4. Прогноз розвитку хлібопекарської галузі з урахуванням розвитку сировинної бази

За даними ООН у 2050 році населення світу зросте до 9 млрд. осіб. Прогнозоване зростання споживання продовольства буде пов'язане з подальшою зміною його структури, зумовленою темпами економічного зростання, урбанізацією і розвитком ринку біопалива. Очікуваним є зменшення споживання хліба і хлібобулочних виробів, однак виробництво зерна, з огляду на потреби в кормах і біопаливі, зростатиме [48, с. 5].

За даними FAO світові ціни на сільськогосподарську продукцію продовжують знижуватися. Причиною цього є достатні запаси продовольства в країнах виробників. Зниження цін не зупиняють навіть прогнози зі зменшення обсягів світового врожаю, що очікується у 2015 році. Отже, сукупна світова вартість імпорту продовольства, у 2015 році, досягне п'ятирічного мінімуму, що відбудеться здебільшого за рахунок зниження цін на агропродукцію, низьких фрахтових тарифів та зміцнення позицій американського долара на світових фінансових ринках. Аграрні експерти ООН прогнозують зменшення світового виробництва зерна на 1,5% порівняно з рекордним рівнем минулого року. На це впливатиме в основному скорочення посівних площ під кукурудзу. Проте негативні наслідки впливу зменшення виробництва пом'якшуватимуться за рахунок сформованих запасів зерна. Разом з тим, виробництво зерна у 2015 році навіть перевищить середньорічні показники останніх п'яти років. При відсутності негативного впливу погодних умов до завершення сезону світове виробництво зе-

рна у 2015 році становитиме близько 2509 млн. т, що майже на 5% вище середніх показників 2010-2014 років. Проте враховуючи зростання обсягів споживання у новому сезоні загальносвітові запаси зерна скоротяться майже на 3% порівняно з рекордним рівнем початку сезону. При цьому більш швидкими темпами скоротяться запаси фуражного зерна та рису, менше – запаси пшениці. Загалом зростання споживання зерна та зменшення його запасів не впливатиме на пропозицію зернопродукції для споживання [49].

Потенціал України як житниці - величезний за рахунок достатньо високої середньої врожайності, яка в останні три роки коливається в межах 37-42 ц/га. Для порівняння, в США середня врожайність на рівні 27-29 ц/га. Врожайність в Росії і Казахстані теж нижче української : від 22 до 27 ц/га і 16-18 ц/га відповідно. Проте в заможних країнах Європи у Франції, Англії, Німеччині фермери в середньому мають 74 ц/га.

Отже, за рахунок забезпечення зерновими запасами більше аніж на 80% при нормі 20% держава буде продовжувати забезпечувати рівень продовольчої безпеки.

Використовуючи статистичні дані за 2008-2014 рр. за допомогою регресійного аналізу можна спрогнозувати наступні дані щодо розвитку внутрішнього ринку хлібобулочних виробів.

Так, обсяги виробництва хліба та хлібопродуктів зменшаться ще на 2,6% (з достовірністю 0,92), у тому числі по соціальним хлібам: значно більше зменшиться виробництво хліба пшеничного на 9,8% (з достовірністю 0,99); і незначно виробництво хліба житньо-пшеничного та пшенично-житнього – на 0,7% (з достовірністю 0,92). Стосовно хліба житнього: коливання темпів зміни обсягів виробництва настільки великі, що статично значущих функціональних залежностей отримати не можливо, тобто виробництво житнього хліба залежить від багатьох зовнішніх і внутрішніх факторів. Тривожним аналітики вважають зменшення посівних площ жита, яка дешевша за пшеницю і ще й має меншу врожайність та практично відсутній експортний потенціал. Проте житній хліб, вартість якого не вважається предметом державного регулювання, коштує у два

рази дорожче за пшеничний, хоча житнє борошно у півтора рази дешевше. Це пояснюється меншим обсягом пропозиції, а також позиціонування хлібних виробів із жита як здорове харчування.

Фонд споживання практично не зміниться (з достовірністю 0,91), тобто українці в середньому по країні досягли стабільного рівня споживання хліба та хлібопродуктів навіть незважаючи на подорожчання даного виду продовольства.

Ціни виробників та споживчі ціни мають коливний характер під впливом багатьох факторів, тому статистично спрогнозувати з деякою достатньою ймовірністю неможливо. Однак, як зауважують фахівці, оскільки зростають ціни на борошно, собівартість енергоносіїв та транспортні складові, то незалежно наскільки узгоджено будуть працювати місцеві органи, виробники та інші, подорожчання хліба та хлібопродуктів обов'язково буде. Крім цього треба враховувати, що вартість зерна в Україні прив'язана до курсу долара, який нестабільний в країні. Єдине можна визначити, що ціни виробників на соціальні сорти хлібів будуть зростати і у 2015 р. за статистичними даними зростуть на хліб пшеничний на 6,8% з достовірністю 0,99; на хліб житній – на 6,3% з достовірністю 0,95; на хліб житньо-пшеничний і пшенично-житній – на 8,7% з достовірністю 0,98. При цьому споживчі ціни на хліб пшеничний з борошна вищого ґатунку зростуть лише на 5,4% з достовірністю 0,95; а хліба житньо-пшеничного і житнього лише на 1,6% з достовірністю 0,93. Така ситуація не є сприятливою для підприємств хлібопекарської промисловості.

Внутрішній ринок борошна не показує різких змін останні роки. Тому у 2015 р. можна сподіватися на падіння обсягів виробництва борошна пшеничного та пшенично-житнього лише на 2% з достовірністю 0,81 на фоні більш випереджаючого зростання цін виробників на 9,6% з достовірністю 0,94 та менш значним зростанням споживчих цін (на 2,9% з достовірністю 0,93), що теж є негативним для виробників борошна. Крім цього, позитивним на ринку борошна також, як заявляють фахівці, внаслідок модернізації і будівництва нових млинів є зміни потоків борошна на український ринок. Відповідно, це призведе до за-

криття малорентабельних підприємств та модернізації існуючих. Зважаючи на зниження внутрішнього попиту на вітчизняне борошно та зростання курсу долару внаслідок нестабільності політичної ситуації в країні виробники повинні збільшувати експортні поставки борошна відповідної якості за вимогами зовнішнього ринку [50].

На фоні стабільного споживання хліба та хлібопродуктів в середньому по країні одним домогосподарством, в групі домогосподарств, що мають доходи нижче прожиткового мінімуму прогнозується з достовірністю 0,87 подальше, хоча і незначне, падіння споживання хліба та хлібопродуктів на 0,7%, яке в цій групі і так є недостатнім, і, як наслідок, витрати практично не зростуть.

Як показав статистичний аналіз, витрати на споживання хліба та хлібопродуктів, що виділяються одним домогосподарством в середньому по країні будуть зростати і з достовірністю 0,93 вони зростуть на 5,5%, при цьому в групі домогосподарств з доходами нижче середнього рівня загальних доходів по країні зростуть удвічі меншими темпами (на 2,8% з достовірністю 0,88).

5. Головні проблеми розвитку галузі для забезпечення ємності ринку

Зважаючи на те, що хлібопекарська галузь є однією з найважливіших галузей, що забезпечують продовольчу безпеку України, то виявлення проблем у її розвитку та вчасне вирішення є необхідною умовою для підтримання продовольчої безпеки на заданому рівні. Проте дана галузь має складну структуру: сільськогосподарські виробники, що вирощують зернові культури; елеватори, що сушать та зберігають зерно; борошномельні та хлібопекарські підприємства, які задовольняють потреби усіх верств населення в хлібобулочній продукції.

Стан і розвиток вітчизняних підприємств хлібопекарської галузі безпосереднім чином впливає на життя і здоров'я населення України. Специфіка функціонування хлібопекарських підприємств значною мірою визначається особливостями продукції, що випускається, і галузевого ринку. Хлібобулочна продукція займає ключове місце в раціоні українського населення.

Отже, з урахуванням соціальної значущості продукції хлібопекарських

підприємств перша проблема, яку необхідно вирішувати – це вартість сировини, тобто борошна і енергоносіїв. Крім цього постійно дорожчають енергоресурси, кредити, транспортні витрати. Як наслідок, стрімке зростання практично усіх складових собівартості виробництва хліба примушує хлібопекарську промисловість в сьогоденних умовах виживати. Крім цього державне регулювання діяльності підприємств хлібопекарської промисловості, в основному, тільки за рахунок рентабельності хлібопекарського виробництва, має такі негативні моменти: у підприємств практично не залишається засобів на технічний розвиток та зниження рентабельності призводить до зменшення відрахувань до бюджету.

З іншого боку, зважаючи на те, що доступність хліба є запорукою соціальної стабільності українського суспільства, держава проводить особливу політику на ринку хліба України, яка проявляється в досить жорсткому регулюванні цін на хліб. Дії держави на ринку хліба в основному зводяться до адміністративних методів регулювання і контролю, при цьому пріоритетним завданням державних органів стала підтримка мінімального рівня роздрібних цін. Однак, не приділяється достатньої уваги створенню ринкових механізмів розвитку хлібопекарської промисловості.

Аналіз сучасного стану підприємств хлібопекарської промисловості виявив тенденцію до спаду обсягів виробництва, зниження фондівіддачі та продуктивності праці, неефективне використання технологічних ліній, несвоєчасність поставок сировини, яка не завжди відповідає якісним характеристикам, застарілість технології виробництва і матеріально-технічної бази підприємств тощо. Таким чином, на підприємствах хлібопекарської галузі неефективно використовуються виробничі і трудові ресурси.

Порівнявши фонд споживання хліба та хлібопродуктів і обсяги виробництва, виявлено, що за досліджуваний період постійно збільшувався «тіньовий» ринок хліба і хлібобулочних продуктів.

Таким чином, основними причинами нестійкого стану продовольчої безпеки в Україні за основним видом продовольства, з урахуванням уже розглянутих, є:

- 1) рівень доходів і купівельної спроможності населення, які постійно знижуються;
- 2) невиважена товарна політика керівництва держави;
- 3) незадовільний розвиток торговельних зв'язків на ринку зерна, борошна та хлібопродуктів;
- 4) відсутність обмежень розмірів товарних надбавок, що веде до значного зростання цін на продукцію;
- 5) адміністративне регулювання цін на хліб та хлібобулочні вироби, що не дає змогу здійснювати ефективну господарську діяльність та створює умови для розвитку тіньового ринку хлібопекарської продукції;
- 6) відсутність достатньої кількості продовольчого зерна, які обумовлені високими постійно змінюючими із-за стрибків курсу долара, експортним цінами на зерно, і як наслідок, на внутрішньому ринку не вистачає і дорожчає борошно необхідної якості для виробництва хліба та хлібобулочної продукції, а також неналежна увага держави до вирощування жита, як основної сировини соціальних сортів хлібу;
- 7) залежність ціни на хліб від діяльності Аграрного фонду: масові продажі з фонду призведуть до стабілізації споживчих цін на хлібопродукти, за умов відсутності державного фінансування призведе до їх зростання;
- 8) підвищені вимоги споживачів до якості та асортименту товару. Як наслідок, зникає необхідність у великій кількості потужних підприємств із комплексно-механізованими лініями і безперервним процесом виробництва. Такі підприємства не можуть швидко реагувати на потреби споживачів. Проблеми, з якими стикаються виробники хліба, виникають внаслідок несприятливої державної політики щодо регулювання діяльності таких підприємств і, отже, виробники не можуть вдало і в повному обсязі використовувати свої виробничі ресурси щодо асортиментного ряду та якості хлібобулочної продукції. Все призводить до збитковості підприємств хлібопекарської промисловості.

6. Стратегічні напрями та регуляторні заходи збалансованого розвитку ринку в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни

З метою покращення стану хлібопекарської галузі необхідно розробити збалансовану стратегію розвитку хлібопекарської промисловості як на регіональному, так і на національному рівнях. Стратегія повинна узгоджувати економічні інтереси підприємств-виробників та соціальні інтереси споживачів і суспільства в цілому. Таким чином, головне завдання стратегічного розвитку хлібопекарської промисловості забезпечити виробництво хліба та хлібобулочних виробів в обсязі та асортименті, які зможуть задовольнити споживчі потреби усіх верств населення за якістю та економічною доступністю.

Для ефективного розвитку підприємств хлібопекарської галузі в контексті забезпечення продовольчої безпеки країни держава повинна змінити свою політику щодо:

- адміністративного регулювання рівня рентабельності шляхом встановлення максимальної рентабельності на масові сорти хліба на рівні не нижче 10% (а за деякими розрахунками фахівців 15%). Це дозволить підприємствам встановлювати ціни на свою продукцію в рамках ринкових умов та високої конкуренції, і як наслідок, збільшити надходження до державного бюджету, зберегти робочі місця і підвищити зарплату, модернізувати застарілі виробничі потужності, вдатися до енергозберігаючих технологій та мінімізувати залежність підприємств від стрибків цін на енергоносії, розширити асортимент та покращити якість продукції;

- підтримки малозабезпечених верств населення. За допомогою цільових адресних дотацій на певні життєво необхідні продукти вирішувати проблеми незаможних громадян, не утискаючи виробників;

- акумулювання ПДВ у розпорядженні хлібопекарських підприємств. Це дозволило підприємствам галузі зменшити залучення банківських кредитів, знизити собівартість готової продукції та стримати ціну на готову продукцію для споживачів;

– пільгового кредитування та кредитування хлібопекарських підприємств через відстрочку платежів на строк до 3 місяців за закупку зерна та борошна з Аграрного фонду України та Державного резерву України за ціною не вище ринкової. Це дозволить зменшити залучення банківських кредитів для закупівлі основної сировини за рахунок власних обігових коштів;

– реструктуризації банківських кредитів та рефінансування банків, які надали кредити хлібопекарським підприємствам [51];

– надання часткової компенсації вартості складного технологічного обладнання вітчизняного виробництва [18, с. 36] і розширення списку обладнання для хлібопекарської промисловості, яке може ввозитися до України без сплати мита та ПДВ;

– спрямування інвестицій у галузь;

– усунення існуючого диспаритету цін на промислову і сільськогосподарську продукцію шляхом забезпечення для цілей хлібокомбінатів в регіонах формування оптимальних закупівельних цін на борошно і енергоносії, наприклад, на тендерній основі за критеріями: ціна-якість [1, с. 46]

– механізму ціноутворення, який забезпечував би формування конкурентних цін на хліб і отримання прибутку від її реалізації виробниками, а не тільки торгівлею, тобто відміна жорсткої регуляції цін на хліб та хлібопродукти органами державної влади;

– виведення хлібопекарського ринку України з тіні.

Підприємства хлібопекарської промисловості потребують підтримки держави у виді інвестування, зниження податків, захисту ринків, проте підприємства можуть підвищувати ефективність своєї діяльності за рахунок використання таких внутрішніх можливостей як:

– диверсифікація виробництва шляхом удосконалення асортименту продукції, в тому числі, за рахунок розширення виробництва нішевої продукції, тобто нетрадиційних хлібобулочних виробів, частка яких на ринку не перевищує 3%, а в асортименті провідних виробників коливається в діапазоні 2-5% [45, с. 22];

- організація при підприємствах пекарень, укомплектованих імпортним обладнанням, які дозволяють значно розширити та вчасно змінювати асортимент;

- раціоналізація використання усіх виробничих ресурсів;

- удосконалення збутової системи, шляхом створення власної торговельної мережі, що знижує транспортні витрати;

- створення гнучкої системи стратегічного управління [18, с. 36];

- інтенсифікація хлібопекарського виробництва. Так технологічне переозброєння, які суттєво впливають на зміни в технічному рівні та продуктивності технологічного обладнання, методах і формах організації трудових процесів, підготовці та кваліфікації кадрів тощо. Ефективне використання трудового потенціалу зумовлене підвищенням продуктивності праці шляхом використання мотиваційних програм для працівників, координації управлінських процесів, удосконалення методів праці та управління;

- розвиток виробничої інфраструктури (комунікацій, спеціалізованих інформаційних систем, транспорту, торгівлі тощо);

- впровадження ефективної фінансової політики хлібопекарської галузі.

Це дозволить підвищити ефективність використання основних та оборотних засобів, власних та залучених інвестиційних коштів; скоротити виробничі витрати;

- удосконалення маркетингу підприємств;

- застосування стратегічного підходу до розвитку підприємства [52];

- впровадження інструментів управління витратами і рентабельністю, наприклад, бюджетування, за умов функціонування сучасного ринку і практичної неможливості управління цінами на масові сорти хліба.

Ще одним перспективним напрямком розвитку хлібного ринку на регіональному рівні є інтеграція виробників на основі кооперування учасників агропромислового комплексу, переробної промисловості та хлібопекарських підприємств. Створення горизонтально інтегрованих об'єднань за рахунок укрупнення виробництва хлібобулочних виробів дозволяють створити умови для

концентрації ресурсів і зниження питомої ваги витрат на одиницю продукції. Як зауважує Родченко В.Б., для хлібопекарських підприємств існують такі переваги інтеграції: підвищення ефективності діяльності підприємства та галузі за рахунок ефективною спеціалізації, економії масштабу (при купівлі сировини), вдосконалення логістичних ланцюгів та ін.; створення можливості для інноваційного розвитку промисловості регіону; стимулювання та полегшення формування нових підприємницьких структур [5].

Забезпечення якісною сировиною підприємств хлібопекарської галузі є одним із пріоритетних напрямків їх підтримки державою в контексті продовольчої безпеки країни, тому необхідно впроваджувати такі заходи:

- створення необхідних запасів продовольчої пшениці, які унеможливають всілякі спекуляції на ринку хліба; забезпечення своєчасного та в обґрунтованих обсягах накопичення та утримання державою запасів продовольчого зерна;

- вивчення та застосування інших можливостей захисту внутрішніх переробників зерна шляхом пільгового кредитування, відповідних державних програм;

- створення умов, за яких виробник безперешкодно реалізує зерно за ринковими цінами як на внутрішньому ринку, так і на експорт, при цьому необхідно відмовитися від використання експортних мит, квотування та ліцензування експорту;

- комплексне вирішення питання забезпеченості переробних підприємств України зерном, враховуючи всі існуючі чинники ціноутворення на зерновому ринку;

- розробка та впровадження стимулів підвищення урожайності зерна [2, с. 44];

- стимулювання державними заходами вирощування жита, який не експортується і не дає великого урожаю, проте є основною сировиною для виробництва соціальних сортів хліба;

- визначення на законодавчому рівні критеріїв балансової стабільності,

порушення яких на ринку зерна дає підстави для запровадження обмежень експорту, оскільки експорт зерна в умовах зростання світових цін не втрачатиме привабливості [38];

– створення механізму отримання пільгових кредитів підприємствами хлібопекарської галузі, побудова залогових схем, введення торгових бірж як обов'язкового елемента функціонування ринку борошна, що сприятиме укладанню ф'ючерсних контрактів [53, с. 179].

Таким чином, для підтримки належного рівня продовольчої безпеки країни у забезпеченні одним із основних продуктів харчування, держава повинна передбачати пошук оптимальних напрямів розвитку виробництва, методи та способи їх фінансової підтримки, розробка законодавчо-правових заходів, спрямованих на стабілізацію економіки підприємств, а також стимулювання вітчизняних товаровиробників до впровадження інноваційних технологій. При цьому економічний механізм ефективного функціонування хлібопекарської галузі повинен формуватися під впливом ринкових відносин.

Стратегічні перспективи хлібопекарської галузі повинні враховувати об'єктивні ринкові закони та пов'язані з посиленням її комплексного розвитку: технологічне переозброєння шляхом заміни обладнання та автоматизації технологій; випуск нових продуктів; досягнення максимально ефективного виробництва за рахунок зниження матеріало- та енергомісткості продукції; формування і використання новітніх технологій, яке можливе лише за умов державної підтримки, що дозволяє впроваджувати державне стимулювання вітчизняних виробників продовольчого обладнання або придбання імпортного на пільгових умовах.

Для стабільного забезпечення населення якісною та доступною продукцією і ефективного функціонування підприємств в контексті забезпечення продовольчої безпеки держава повинна для регулювання використовувати більш опосередковані економічні методи. При цьому, державне регулювання має ґрунтуватися на принципах своєчасності та адекватності прийняття рішень, інтегрованості, комплексності та системності підходів щодо всіх суб'єктів ринкового ме-

ханізму та населення.

Література :

1. Волкова С.Ф. Проблемы эффективного развития хлебопекарной промышленности Украины / С.Ф. Волкова // Продовольча безпека: світові тенденції та національні особливості : матер. наук.-практ. конф. (25 вересня 2014 р., м. Одеса). – Одеса: Фенікс, 2014. – С. 43-47.

2. Родченко В. Б. Регулювання ринку хлібопекарської продукції у розрізі продовольчої безпеки регіону / В. Б. Родченко // Агросвіт. – 2010. – №24. – С. 40-44

3. Макух Т.О. Особливості державного регулювання фінансового забезпечення підприємств хлібопекарної галузі / Т.О. Макух // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2012. – № 1. – С. 235-241.

4. Прокіп М.І. Стан хлібопекарської галузі в Україні [Електронний ресурс] / М.І. Прокіп. – 2013. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/20_DNI_2013/Economics/9_142783.doc.htm.

5. Родченко В.Б. Основні тенденції та перспективи розвитку ринку хлібопекарської продукції регіону (на прикладі Харківської області) [Електронний ресурс] / В.Б. Родченко // Ефективна економіка. – 2010. – №12. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=426>.

6. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 лютого 1995 р. № 135 «Про положення про державне регулювання цін (тарифів) на продукцію виробничо-технічного призначення, товари народного споживання, роботи і послуги монопольних утворень» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua

7. Постанова Кабінету Міністрів України від 25 грудня 1996 р. № 1548 «Про встановлення повноважень органів виконавчої влади та виконавчих органів міських рад щодо регулювання цін (тарифів)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.

8. Проект Закону України «Про хлібопечення в Україні» від 16.12.2008 №3487 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF2OV00A.html#.

9. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України у 2014 : стат. збірник / Відп. за вип. О.М. Прокопенко. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 55 с.

10. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України у 2009 : стат. збірник / За ред. Ю.М. Остапчука; Відп. за вип. О.М. Прокопенко. – К. : Держкомстат України, 2010. – 55 с.

11. Індекси цін виробників за 2014 рік Статистичний збірник / За ред. І. М. Жук; Відп. за вип. О.С. Калабуха. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 221 с.

12. Індекси споживчих цін за 2014 рік Статистичний збірник / За ред. І. М. Жук; Відп. за вип. О.С. Калабуха. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 182 с.

13. Промисловість України у 2007-2010 роках : збірник / За ред. Л.М. Овденко, Відп. за вип. І.С. Петренко. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – 306 с.

14. Ліхновський П. М. Аналіз інвестиційної привабливості хлібопекарської галузі України / П. М. Ліхновський // Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. – 2013. – Т. 18, Вип. 4/2. – С. 135-138.

15. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua>

16. Солошонок А.Л. Хлібопекарська галузь України: реалії та перспективи розвитку / А.Л. Солошонок, О.М. Полонська // Продуктивність агропромислового виробництва. економічні науки. – 2014. – Вип. 25. – С. 78-91.

17. Нікішина О.В. Пріоритети національної зернової політики та механізми їх реалізації в умовах глобалізації економіки / О.В. Нікішина // Економіка харчової промисловості. – 2012. – № 4 (16). – С. 14-22.

18. Кайтанський І.С. Аналіз шляхів і резервів підвищення прибутковості

хлібопекарської промисловості України / Кайтанський І.С., Самофатова В.А., Олійник В.В. // Економіка харчової промисловості. – 2015. – № 1(25). – С. 33-37.

19. Сільське господарство України 2014 : стат. збірник / Відп. за вип. О.М. Прокопенко. – К. Державна служба статистики України, 2015. – 379 с.

20. Сільське господарство України 2009 стат. Збірник / За ред. Ю.М. Остапчука, Відп. за вип. О.М. Прокопенко. – К. Державна служба статистики України, 2010. – 375 с.

21. Шегда А.В. Динаміка основних засобів та зміна їх структури на підприємствах хлібопекарської галузі / Шегда А.В., Пашнюк Л.О. // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка. – 2009. – Вип. 107/108. – С. 10-15.

22. Корнійчук А.А. Сучасний стан розвитку хлібопекарської галузі України [Електронний ресурс] / А.А. Корнійчук, Г.М. Тарасюк. – Режим доступу : <http://eztuir.ztu.edu.ua/6234/1/63.pdf>.

23. Волкова О. Д. Діагностика стану та використання фінансового потенціалу підприємства (на прикладі підприємств хлібопекарської промисловості : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук : спец. 08.00.04. «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / О.Д. Волкова. – Одеса : Інститут проблем ринку та економіко екологічних досліджень НАН України, 2009. – 19 с.

24. Krasilnikova E.E. The development of the baking industry in Ukraine / E.E. Krasilnikova // Економіка харчової промисловості. – № 4(24). – С. 10-16.

25. Діяльність суб'єктів господарювання 2013 : стат. збірник / За ред. М.С. Кузнєцова; Відп. за вип. О.М. Колпакова. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – 474 с.

26. Ткач О.А. Мотиваційні процеси в розрізі заробітної плати на підприємствах хлібопекарної галузі Київської області / О.А. Ткач // Науковий вісник ХДУ. – Режим доступу : http://www.ej.kherson.ua/journal/economic_06/172.pdf.

27. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний

ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

28. Шереметинська О.В. Особливості розвитку хлібопекарської галузі в Україні [Електронний ресурс] / О.В. Шереметинська. – Режим доступу : http://bsfa.edu.ua/files/konf_november/sheremetunska.pdf.

29. Мелешко М.І. Державне регулювання ринку зерна і ринкових відносин та їх роль в системі забезпечення продовольчої безпеки / М.І. Мелешко // Інвестиції: практика та досвід. – 2010. – № 10. – С. 61-64.

30. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2014 році : стат. збірник / Відп. за вип. А.О. Фризоренко. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 153 с.

31. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2012 році : стат. збірник / Відп. за вип. А.О. Фризоренко. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – Т. 1. – 153 с.

32. Зовнішня торгівля України товарами та послугами у 2010 році : стат. збірник / Відп. за вип. А.О. Фризоренко. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – Т. 1. – 153 с.

33. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2014 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. збірник / Відп. за вип. І.І. Осипова. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – Ч. I. – 379 с.

34. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2013 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. збірник / Відп. за вип. І.І. Осипова. – К. : Державна служба статистики України, 2014. – Ч. I. – 380 с.

35. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2012 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. збірник / Відп. за вип. І.І. Осипова. – К. : Державна служба статистики України, 2013. – Ч. I. – 377 с.

36. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2011 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. збірник /

Відп. за вип. І.І. Осипова. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – Ч. І. – 368 с.

37. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2010 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) : стат. збірник / Відп. за вип. І.І. Осипова. – К. : Державна служба статистики України, 2011. – Ч. І. – 368 с.

38. Осташко Т.О. Регулювання зернового ринку в умовах зростання світових цін [Електронний ресурс] / Осташко Т.О. // Економіка підприємства. – 2008. – №2. – Режим доступу : http://eip.org.ua/docs/EP_08_2_66_uk.pdf

39. Хліб насущний [Електронний ресурс] // Агрономіка. – 2015. – №2. – Режим доступу : http://www.bayercropscience.com.ua/~media/Bayer%20CropScience/Ukraine/Publications/Agronomika/Agronomika_n02_%202015.ashx.

40. Моргун В. Хлібний достаток і продовольча безпека [Електронний ресурс] / Володимир Моргун // Світ. – вересень 2014 р. – №35-36. – Режим доступу : http://www.nas.gov.ua/text/pdfNews/Morgun_xlib.pdf.

41. Репіч Т.А. Особливості споживання продукції хлібопекарських підприємств [Електронний ресурс] / Т.А. Репіч. – Режим доступу : <http://enuftir.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2861/1/5.pdf>.

42. Щегленко В. Правда про хліб [Електронний ресурс] / В. Щегленко // Чорноморські новини. – 2013. – № 029(21397). – Режим доступу : <http://chornomorka.com/archive/a-2202.html>.

43. Мировой рынок производства хлеба к 2015 году вырастет до \$410 млрд. долларов [Електронний ресурс] // Sweetinfo. – 08 февраля 2011. – Режим доступу : <http://sweetinfo.ru/news/mirovoy-rinok-proizvodstva-hleba-k-2015-241873>.

44. Bakery Products : A Global Strategic Business Report [Electronic resource]. – URL : <http://www.prnewswire.com/news-releases/bread---global-strategic-business-report-2015-2020-artisan-breads-suitably-positioned-to-benefit-from-the-markets-ongoing-health-drive-300062687.html>.

45. Мартиновський В.С. Оцінка перспектив розвитку хлібопекарської

промисловості України та забезпечення виробництва конкурентоспроможної продукції / Мартиновський В.С., Кучма Т.І. // Економіка харчової промисловості. – 2014. – № 2(22). – С. 20-22.

46. Власов В.І. Підтримка сільгоспвиробників у зарубіжних країнах / Власов В.І. // Економіка АПК. – 2004. – №5. – С. 2-26.

47. Нетяжук М.В. Социальные и экономические аспекты государственного регулирования цен на хлеб / М.В. Нетяжук // Економіка України. – 2005. – №3. – С. 63-67.

48. Липчук В.В. Сучасні виклики продовольчої безпеки / Липчук В.В. // Сучасні виклики продовольчої безпеки: матеріали круглого столу (19 травня 2015 року). – Львів : Львівський НАУ, 2015. – С. 4-6.

49. Маслак О. Цінові прогнози на зерно [Електронний ресурс] / Олександр Маслак // Агробізнес сьогодні. – №12(307) червень 2015. – Режим доступу : <http://www.agro-business.com.ua/ekonomichni-gektar/3271-tsinovi-prognozu-na-zerno.html>.

50. Сакиркин С. Политическая ситуация в Украине на работе мукомольного сектора страны почти не отразилась [Електронний ресурс] / Сергей Сакиркин // АПКинформ. – 15.03.2014. – Режим доступу : <http://www.apk-inform.com/ru/exclusive/topic/1027734#.VIC8ONbhC70>.

51. Про хліб на столі та обіцянки на папері [Електронний ресурс] // Агропрофі. – Режим доступу : <http://www.agroprofi.com.ua/content/view/163>.

52. Смутко А.М. Фактори впливу на ефективність функціонування підприємств хлібопекарської галузі України [Електронний ресурс] / А.М. Смутко // Соціум. Наука. Культура. – Режим доступу : <http://intkonf.org/kandekonomnauk-smutko-am-faktori-vplivu-na-efektivnist-funktsionuvannya-pidpriemstv-hlibopekarskoyi-galuzi-ukrayini>.

53. Мелько Л.І. Регулювання ринку борошна як основа продовольчої безпеки України / Л.І. Мелько // Національне господарство України: теорія та практика управління: зб. наук. праць. – К. : Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України, – 2010. – С. 171-179.